

СПУТНИК НАЙЫСЫЛАЛДЫН ЭН-НЕ КӨРҮШТҮТ ЧЕРИ БОЛУ БЭЭР

Спутник микрорайонун чурттакчылары-биле Президенттин ужуражышканын түннелдеринин талазы-биле ТР-ниң Чазаа сонгаарлаткыс хемчеглерин планын ачылдып кылгаш, хүлээп алган. Ол суурун амыдыралыга хамаарышкан чидиг айтырыгларын чамдык кезин бо чылын-на шийтирлеринге ол дузалаар.

Микрорайонун чурттакчы човуну көдүргени хөй хөй айтырыгларын Спутник суурже Ш. Д. Ооржактын апрель айда чоранынын соон дарый Чазак шийтирлер эгелээ. Ылангыя Өөредилге яамызы уруглар садлыгы ийи квартиралыг бажыны тылкан. Пассажиры АТБ-инге хоорай биле Спутник аразына аргыжылганы организастаарыга бир автобусту садып алырынга республиканын бюджетинден акша-хөргөтүн ачылган берген. Микрорайонга спортзалды, садыгын тудар дугайында, школаларга нийтинин транспортунга чийгелделиг чорур арганы юмпер дугайында айтырыглар өөренип көрдүп турар. Спутник суурун төп кудумчуларын күске чедир асфальтлаар болгаш автобустар доктар чептерин чаартыр сорулгаларын республиканын Куртудууга дааскан. Мынчага чедир ээ чок болуп келген трансформатор подстанцияларын болгаш электри четкилерин Одалга-энергия яамызы "Тывакоммуэнергос" бүүдүрүшкенин балансыныче дойдораан дамчылар ужурут. "Тывасвязьинформ" каттышкан күрүнө бүүдүргезинге телефон-телеграф болгаш харылаанын түр салбырын

май 30-ге чедир аждар даалганы берген. Кадык камгалал яамызы май 21-ге чедир микрорайонун девискээринге медицина пунктуун организастаар. Медицианын дузалап пунктуун тургузар болгаш ону транспорт-биле хандырар дугайында, милициянын автоажыл-агылынга хамааржыр чулар-бажы-хеп чуур комбинадынын ачы-дузаларына чийгелделерин чединмес хандырылгалыг өбүлөргө көргүзөр дугайында айтырыгны шийтирлээр ИХЯ-га дааскан. Шийтирлээр элээн улуг капитал салышкынына негээр айтырыглар "Кызыл хоорайнын Спутник микрорайонунун социал-экономикаг хөгжүлдээни дугайында" Чазактын доктаалына кире бээр. Ол доктаал май 21-ге чедир белеткеттинген турар ужурут. Ол ышкаш 2002 чылдын инвестиция программасына киртиген турар.

Келир чылын Спутник суурга эге школаны тудары, суг дамчылыгын чорудары планнатканын турар. Оон ангыда Кызылдын Чингине планына дүүштүр бүгү денелдерин бюджетинин күсели-биле микрорайонун тудушкуну доозарынын тускай планын ачылдып кылыры эгелээ. Эринче чазактыг орукка чедир девискээрге

бажы-балгатарны бүгү-ле инженерлиг четкилерин-биле катый (электри, суг, чыгы-биле хандырылгалыг) тудары, социал инфраструктураның объектилерин — школыны, уруглар садын, эмнелгени, харылзаа салбырын, телефон-чудулганы болгаш чагайжылдыганы хаара тудуп турар тудуларын кылыры көрдүп турар. Президенттин сөзү-биле алырга, Спутник найыссылалдын эн-не көрүштү болгаш барыксанчыг чери болган турар ужурут.

Спутник талазы-биле Чазактын ажылына Кызылдын чагырга чери база киржи берген. Ондагы күзөл чок-даа болза, хөй-хөй кижилер хомудалгы чагаалар бижип турар дээш эвес, а черле бодунуң күжүн болгаш акша-хөргөгизин аңаа салыр дээрзин хоорайнын мэри чугаалаан. Ийги катталда найыссылалдын чагырга чери кара туразы-биле тутулган бажыларны даңзылаарын болгаш оларнын чурттакчыларын кичи бижирин, чер участоктарын ачылган бээрин, уруглар болгаш спорт шөлдөрүн тударын, микрорайонун девискээрин ногаанчыдарын болгаш ботун аштарын, куузууда сөөртүлгө чорудар чорукка контролду тургузарын дүргөдериң сүмелзэн. Бистин корр.

ТР-НИН ЧАЗААНДА

ТҮННЕАДЕРНИ ААГАШ КӨӨРГӨ

Эрткен пятницада ТР-нин Чазанын хуралыга 2001 чылдын январь-апрельде республиканын социал-экономикаг хөгжүлдээнин баш улур көргөн айтырыгларын күсүткенин турарынын түннелдерин база 2001 чылдын баштайгы чартык чылынын социал-экономикаг хөгжүлдээнин баш улур көрдүгөн көргүзүлгөсүнүн күсүлдээни чедип алырынын хемчеглерин дугайында чугаалашкан. Ол талазы-биле ТР-нин Чазак Баштыгынын экономика талазы-биле оралакчызы С. Н. Сапова илгел кылган.

2001 чылдын январь-апрельде республиканын социал-экономикаг хөгжүлдээни

зинин талазы-биле байдал нийтизи-биле чогумчалыын Тыва Республиканын Чазаа демделгэн. Улетпүр бүдүрүлгезинин хемчээли 271,1 млн. рубль болган, продукция бүдүреринин хемчээли амгы өртөктер-биле 33 хуу өскөн. Көдээ ажал-агы продукциязынын хемчээли 165,9 млн. рубль. Бүүдүрүлгелерин бааза адырларынын болгаш коммунал ажал-агынын ажылы бажыканын аңаа айткан.

Бо бүгү-биле чергелештир улустур продукциязынын физиктик хемчээлинин индексин 5,5 хуу баткан. Көдээ ажал-агы бүдүрүлгезинде мал продукциязын бүдүрери куду болуп арттышаан. Бода малдын,

хаваан, төвө, куштун баш саны куду хөвээр.

Инвестиция программасынын боттанышкыны кончут оожум чоруп турар. 97 тудуг объектилеринин күтпө 19-унда аждар чоруп турар. 70 муң рубльге көрдүгөн инвестицияларын хемчээли чылдыгына денгээрге, 11,7 хуу болган.

Тыва Республиканын Чазаа 2001 чылдын баштайгы чартык чылында республиканын социал-экономикаг хөгжүлдээнин баш улур көрүшкүннеринин күсүлдээнинде карышкартарын болдурбазы-биле тускай доктаалды хүлээп алган.

Бистин корр.

ШЫН

Нийтилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээ

№57 (16362)

2001 чылдың май 17, четверг

Ат салган шагы 16.30

Садар өртээ 3 рубль.

ДУЗАЛАЛ АЖЫЛ-АГЫЙЫ

ЧҮС-ЧҮС, МУҢ-МУҢ ЧЕДИР ӨССҮН

МАЛ-МАГАН — Тываның база бир кол байлаа. Ону эмин эрттир төтөгелвейи, оор-суока алыспай, амдыралга өйлеп ажылгап, азыраарга, өзүген-даа. Тыва — малчынарнын, тараачынарнын, улутпүр бүдүрүлгенин чурту. Аңаа ажал-агынын бүгү адырлары-биле денге мал ажылы база өзүп сайзыраар ужурут. Ол дугайын Тыва Республиканын ИХЯ-зынын автотранспорт ажыл-агыйынын даргазы милициянын полковниги Иван Дугар-оолович Ондар кымдан-даа артык билер. Алызында малга ынак, өзүлүг тыва мезү-шынарлыг Иван Дугар-ооловичин кол ажылы автотранспорт, машина, техника-биле холбашкан-даа болза, ол ук организастаага мал-маган немей азырап, кыска үе иштинде улуг дузалап ажал-агынын тургузуп ап шыдаан. Оон карак кызыл чүткүлү-биле амгы үеде ТР-ниң ИХЯ-зы чыгылыг, хамаарылыг, кудан холбуг, инектерлиг апарган. Оон салдары-биле ИХЯ-нын хүрээлинде астыг милиция албаны хевирлетип тургустунуп эгелээнин номчукчулар эскерип көргөн-даа боор. Азы милиция албанына, бир эвес ону ажылдап өөренип аар болза, малчын чоңуң хоралыг дайзыны оорга уур демиселге эң эптиг, онзагай, кадыр-каскак дивес, четпес чери чок транспорт дээрзин полковник И. Д. Ондар аажок үнелер турар.

ИХЯ-нын мал-маганынын дугайында кулак-биле чеже дыннаар, карак-биле көөр, чурукка тиргээр сорулга биле фотокорреспондент Василий Балчиг-оол-биле кады машиналыг Кызыл хоорайда ИХЯ-нын муңуу бааза-зында хаваан азырап турар черинге чедип келдикс. Ында хамаарыны кышкы кажаа-зында чадагай кажаже

үндүрүп каан. Төрүүр хамаарны агылай үзүп каан. Нийтизи-биле 70 ажыг улуг хаваан бар болду. Оларнын аразында семис хамааннар бар болду. Төрүккен хамааннар — муңгаш кажаада. Оларнын чанында бичи хамаан оолдары мырпай эндерик.

Хаваан ажаакчызы Вячеслав Данзын-оол: — Хоругдалда истелге адаанда улус чөмгөрер азы столоваяга ажылдаар дээш азырап турар. Ол хирезинде хамааннарнын саны өзүп турар — деп хөөред.

Улуг-Хемни көвүрүлгөп кешкеш, Ак-Ужук деп черге хал келдикс. Ында ИХЯ-нын чыгычызы Н. К. Ондарнын аалы бар. Бар чыдырымста-ла, шыкта элээн хөй чылгы ойттап чор. Чылгычынын өөнге кирдикс, хойтпаан, аш-чөмүн чоогладыс. Чылгыч оон хуу малдары-биле кады ИХЯ-нын 19 санын чылгызы барын, 6 бенин удаас төрүүрнү чугаалады.

Оон Биче Баян-Кол деп черде хой, инек кадарчыларына чеде бердикс. Хой биле инек каттыгар эвес, чангыс черде болду. Кыштага четпейн чорувуста, орук кыдында энмежок чаш бызаалар сырый-сырый кылдыр чыткылап алган чыдырлар. Кыштага кире халдып кээривиске, кодан хой-даа, инек-даа чок, кадарчылары талыт-кадарып чоруй барган болду. Кажаа иштинде чаш анай, кураган дыка хөй болду. Кажанын ол-бо талазынче чалгып-ла турлар.

Өткө кирип келдикс. Богда, ында полковник И. Д. Ондарнын бодунуң авазы Часыг Сотпаева Ондар олур. Мени танааш, дыка-ла өөрдү. Иванын авазы хөй кадарып чоруй барган болду.

— Бо оол (ИХЯ-нын автотранспорт ажал-агынын даргазы милициянын полковниги И. Д. Ондар) ажылдап турар черинге мал-маган

өстүрер мен дээрге, кыргандаа болзувуса, оларнын оозун өстүржүп бээр дээш мынчап чоруюрувус бо ышкажыл. Экир-ле тараа-биле срип, 80 хөй эккеп каан оолдар. Удур чөмгө ажиллап турда-ла, олары өзүп турар — деп, кыргана чугаалады. Ол күтпө дузалап кадарчы эвес, сакман чылап база турар болду. Иениң эргелиг чугаазын дыңнап, чинге-тарааны еремелеп чип,

хоог таракты ижиң, оглунга, оон ажилдап турар организастаага дузалажыр дээш, ам-даа малдан халбактанмышаан, кайтамчык-ла буяны кырганныр-дыр деп бодап ордувус.

Инек кадарчызы Алексей Мон дээр эр инектерин талыт кадарып чоруй барган болду. Оон кадык Чойганмаа ИХЯ-нын 27 инээ барын, оларнын 9-у бызаалапканын, чаш

малдын онча-менди турарын чугаалады.

Мал ажылын сайзырадыр эргөжок чугула дээрзин хөй-ниги билер болгай. Аңаа кым-даа эвес, а милиция ажылдакчыларынын деткимче, эскелерге үлөгер көргүзүп турары чүдөн артык өөрүңчү-дүр. ИХЯ-нын малы чүс-чүс, муң-муң чедир өссүн.

Борис ОНДАР.

БОЛУ БЭЭР БОЛЗА...

Танды кожуунун девискээринге бо чылын хар улуг дүшкөн. Агаар-бойдус ам-даа чылыаан, изиг хүннер кээр болза, кожуунга хем суу улгадып, үрлээшкн болурун байдалы тургустунуп келген.

Кожуун чагыргазы үрлээшкн база өртөргө улур белеткел аждары чорудары-биле тускай комиссияны тургускан. Ында кожуун чагыргазынын оралакчылары, сумулар чагыргалары, кожуунуң ыяш ажал-агы черинин удуртукчулары кирген. Комиссиянын кежигүннери тус-тус черлерде ачылдып эгелээ.

Үрлээшкн болу бээр кире тааварылдаа аңаа киржир техниканы четчелеп, кылар-чаар материалдарын курлавырын тыптынып алган. Хоюг-оол МОНГУШ.

ӨӨРЕДИЛГЕ НОМНАРЫ

Кызыл хоорайнын Бухтуев кудумчузу 1, "Аэрофлот агентствозу" автобус доктар чер. Ында садып турар.

9 шактан 17.00 шакка чедир чапсар чокка ачылдылар.

ЮБИЛЕЙИН ТАВАРЫШТЫР

Келир 2002 чылдын январьда Тыванын Комсомол шаңналынын лауреады, билдингир чурукчу Надежда Николаевна Рушева 50 харлаар. Бо чурукчуна ады бистин республика-биле улуг харылзаалыг. Оон авазы Ажыкмаа-Рушева — Тыванын хөгжүм-шии театрынын бирги балериназы. Элээди уруу хенертен чок алаарга, Наталья Дойдаловна бичи чурукчуна чурраан чуруктарын бистин Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге белкеке бергенин соонда, аа биле музейин аразында быжыг харылзаа тургустунган. Үкен ажал чыдырда ол чаа-чаа чуруктарын, уруунуң хуу өдилелдерин белкеке берип келгениннен Наде Рушеваны музей-филиалын ачылган бис. Бүгү делегейге билдингир талантылыг чурукчу кыстың допчу намдары, оон эвээш үеде чуртааш, кажан-даа катап-таттынмас кылдыр арттырып кааны чуруктарын көөрү-биле музейге анык-өскөнни чалап, лекция, беседаларын чорудуп келген бис. Оон кыска чурт-талгазы — бодунун бердигин, ынак чүүлүнге ынак-шып, сеткил ханышкын.

Надя-биле таньылга дээр-ге-ле анык-өскөнгө чаа чүүлге көрүшкүн, бодунуң

сонуургалын, бар аргаларын шын ачылган билеринге өөредир болур.

Билдингир чурукчуна 50 харлаар юбилейин тааварыштыр Културга яамызы, Өөредилге яамызы, Уруглар фондузу, Аныктар комитети база бистин музей анык чурукчулар ортузунга конкурсту чарлаан. Аңаа 6 хардан 18 хар чедир анык чурукчулар, литературага ынактар киржип болур. Конкурс май 1-ден декабрь 20-ге чедир эртер.

Надянын авазы Тыва чуртутт болганда, чуруктарын темазы Тыва дугайында, а Надянын болунга тураскааткан чуруктар база кирип болур (портрет, эш-өөрү-биле, ажал үезинде). А литература талазы-биле сонуургалдыглар шүлүктөрүн, оон чуруктарына, делгелдеринге үнелээшкн берген чогаалчыларын чорудуп болур. Чараш кылдыр каастап шимеэн ачылдарын Кызылда Ленин кудумчузунун 7 дугаар бажынында, Туранда, Шагаан-Арыгда, Чадаанада, Хову-Аксында, Кызыл-Мажалыкта, Кочетовта, Алдан-Маадырда, Сарыг-Семте музейлерге дужаап болур.

Ынак ЧАШ.

Надя Рушеваның музей-филиалын улуг эртем ажылдакчызы.

БОЛУУШКУННАР. МЕДЭЭЛЕР САЙГАРЫП ЧУГААЛАШКАН

Тыва Республиканын Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүнө комитетинин бажынынын хуралдаар залына ук албан черин даргазынын оралакчызы В. И. Глушков ТР-ниң Президентинин парлалга секретары В. С. Кридик, Н. С. Эргеп олар киришкен. Айтканын хамаарыштыр сайгарылга, ажал чугааны журналистер кылган. Аңаа журналистерден ангыда, кол илеткелчи ТР-ниң Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүнө коми-

тетинин даргазынын оралакчызы В. И. Глушков ТР-ниң Президентинин Айтканын амыдыралга эргөжок чугула документ бооп турарын, оон ажал-агынын бүгү адырларын хаара тутканын онзапал демделеп, кылдынып чоруттуганын ажалдарын санап, чамдык сан-фактыларын алаан.

ТР-ниң Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүнө комитетинин улуг бухгалтери Д. Д. Чүлдүм сес алгаш, Парлалга болгаш ин-

формация талазы-биле күрүнө комитетинин бажынынын нийти-биле канчаар-даа аажок эргижирер бергенин, ТАР-нын 80 чыл ою байырлалына чедир ону чаартып алыры-биле ачылган бээр ТР-ниң Чазандан дүзүн. "Туванская правда" солунуң хары-салгалыг секретары В. Л. Маслов ТР-Президентинин Айтканында салдыганын сорулгалар 2001 чылдың бирги чартында багыт күсүткенин эгелээнин демделгэн. Көдээ ажал-агынын чамдык ажал-

агылары үрезинер-биле хандырылган, машина-тракторлар эвээш, оларны садып алырынга акша-хөргөт чедилес. Оон ыңай күрүнө типографиязынын дериг-хөрексели эргижирээнден солуннарнын шынары баксырап турары улуг дүвүрелди болдуруп турарын чугаалаан.

ТР-ниң Президентинин парлалга секретары В. С. Кридик дилег-саналдарын ТР-ниң Чазанга дамчыдарын аазаан. Борис ОНДАР.

КЫСКАЗЫ-БИЛЕ

КАДЫКШЫЛЫН БЫЖЫЛААРЫ-БИЛЕ

Май 16-да Кызыл хоорайнын школа-интернаттында 32 өскүс уруглар кадыкшылын быжылтап алыры-биле Москва облазынын Орлово хоорайже эртенги шакта аътанышкан.

Уругларнын астма, бронхит, гепатит аарыгларын эмнедип алыры-биле ук хоорайнын санаторийи-биле дугуржулганы ТР-ниң Кадык камгалал яамызы дугурушкан. А орук төлөвирин республиканын аңгы-аңгы ведомстволары хандырган.

ӨГ-БҮЛЕЛЕР ДУГАЙЫНДА

1992 чылда Каттышкан Напьялар Организастаагы май 15-тин хүнүн Өг-бүлө хүнү кылдыр чарлаан.

Ол хүн республиканын кожуунунарга болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайла-

рынга "Авам, ачам, мен — найыралдыг өг-бүлө бис" деп, солун оюн көргүзүлгү спортчу маргыладалар болуп эржилзэн. Оон ангыда библиотеккаларга өг-бүлө дугайында уран номчулгалар болгаш чурук делгелгези болуп эрткен.

ДЕЛГЕЛГЕ БОЛГАН

Чоокта чаа Тес-Хем кожуунун Самагалдай суурга кайгамчык оран Индиянын Гималай дагылары дугайында философ, аян-чорукчу, чурукчу Н. К. Рериктин "Русская Индия" деп чуруктар делгелгези болуп эрткен.

Ук делгелгениң эрткиричтери суурун чурттакчылары Рериктин өг-бүлөзунин дугайында фото-чуруктарын болгаш чырык амыдылар дугайында номнарны саткан.

Амгы үеде республикада Е. И. Рериктин "Буддизмдин үндөзүнүн" деп номун чырыкчы үндүреринге дузаламчы ашаның чылгыдазы чоруп турар.

БЕЛЕТКЕП ЭГЕЛЭЭН

Бо хүннерде республиканын невропатолог эмчилеринин билин болгаш мергезилин бедилеп алыры-биле ТР-ниң Кадык камгалал яамызы Красноярск хоорайнын медицина академиязынын доцентизи Светлана Шенебауриши чалаан.

Ол амгы үеде невропатология талазы-биле эскерилгелерин, арга-дуржулгаларын болгаш нейрхирургия дугайында лекцияны номчаан. Оон ангыда ол Красноярск денелеринден чик өртөккө аарыг кижилерге дуза чедирип, хүлээп ап турар.

СЕРЕМЧИДЕ ХОРАМЧА ЧОК

Агаар-бойдустун чылын бергенден дагыларда хар, менги доштар эрээш, чаксы уерни болдуруп турар.

Республиканын девискээринде хемнер уунда турар сумуларнын чамдык чурт-

талга бажындары сутта алзып эгелээ. Чеди-Хөл кожуунда Элэгес сумузуун үш кудумчузун суг хөмө алган. А Каа-Хемнин суу эриктенден ажыр дажааш, Орбита дачаларына когаралды чедирген. Буйба хем дажааш, Кызыл — Абакан оруунда аргыжылгага шаптыкты туртуруп турар.

Чоокту хүннерде метеорологтарнын адынатканы-биле алырга, агарынн температуразы 31 градус чедир чыгып. Ынчангаш кожуун, суму даргалары чаксы үерге бодуруп чугула.

АЯС МОНГУШ — ЧЕМПИОН

Май 14-те Москва хоорайга Россиянын бирги чери дээш сумо маргылаазы болуп эрткен. Аңаа бистин республикадан сумога делегей чемпиону Чаан мөгө Аяс Монгуш киришкеш, шылгарангай чемпион болган.

Игорь ДАМДАК.

ЮРИДИКТИГ ЛИЦЕЙ

1999 чылдың август 18-те ТР-ниң ИХЯ-зынын сайыды генерал-майор С. С. Б. Монгуштуң саналы-биле Нийти болгаш профессионал өөредилге хемчеглеринин сайыдын оралакчызы М. Т. Удмбара оларнын аразына республикага юридиктиг лицей ажылдарын дугайында көрээ чардыганын турган. Методиктиг өөредилге материалдары-биле хандырылга база өөредилгени контролдаар, саң-хө-биле акшаландырап хүлээлгени Нийти болгаш профессионал өөредилге яамызы, профессионал өөредилгени болгаш оран-сава, идик-хеп, дериг-хөрексел-биле хандырынын ИХЯ хүлээнип алган.

Амгы үеде Кызыл хоорайнын Спутник суурда ИХЯ-нын автотранспорт ажал-агынын баазында тургустунган республиканың юридиктиг лицейинде 46 оол хаара туттунган. Оларнын 26-зы — бүүдүн өскүстөр.

Май 19-та бо чаа тургустунган юридиктиг лицейин презентациязы болур. Хөй кезин өскүстөрдөн тургустунган лицейжилерин өөредилгенин деткиксээр, дузалажыксаар кижилер, организастаалар бар болза, ынак Кызыл хоорайда ИХЯ-нын автотранспорт ажал-агынын баазында лицейин турар черинге чедип кээп болур.

Виктория САРЫГЛАР.

СҮТ-ХӨЛ КОЖУУН: бешки чаартылгада

ЭРТКЕН ОРУУНЧЕ ХАЯ КӨРҮНМҮШААН...

Тыва Республикада Сүт-Хөл кожууну билбес ююк чок деп болур. Чүге дээрже Сүт-Хөл — алдар-аттыг, ат-сураглыг мөгелерин база чөлөр, маңаар, чыраа-саяк аттарның чурту.

1940 чылда Чөөн-Хемчик кожуунун Сүт-Хөл сумузу 8 арбаныг турганын архив документилери бадаткап турар. А 1941 чылдың чеди айда ыңчангы Тыва Арат Республиканың Чазаа Сүт-Хөл кожуунун тургузар дугайында доктаалды хүлээп алган. Чаа тургустунган кожуунга, чижеглеп тургустунган документилер-биле көөрге, 8 сумулу турган. Оларга Улут-Алаак, Бора-Тайга, Кызыл-Тайга, Хөлчүктүг, Хөр-Тайга, Сүт-Хөл, Алдан-Маадыр, Сут-Аксы суурларын хамаарыштырган.

Сүт-Хөл кожуун тургустунгаш, 1941-1961 чылдарның азы 20 чыл иштинде, суму бүрүзүнүң девискээринге колхозтарны организаастап, көшкүн амыдыралдан коллективтиг, сууржун амыдыралче күрүп, школаларны, аспл-садтарны сайырадып, салбыр эмнелгелерин, эмчи пункттарын суму бүрүзүгө түдүп тургузуп, колхозтарның төптеринге машина-трактор станциялары (МТС), тараа уураш, складтар, чурттага бажынарның түдүп чаа-ла сайырап олурда, Сүт-Хөл кожууну дүжүргөш, Чөөн-Хемчик кожуунга каткаш, Сүт-Хөл кожуунуң колхозтарын каттыштыргаш, чаңгыс совхоз "Сүт-Хөл" кылдыр организаастаан.

КОЖУУННУ 1961 ЧЫЛДА ДУЖУРГЕННИ СҮТ-ХӨЛДҮН ЧОНУНГА УТТУНДУРБАС "БАЛЫГ" БОЛУП АРТКАН.

Кожуун төвүгө херек-

нары, кожуунуң күүсекчи комитетиниң дүшкени-биле хей санныг бедик мергел-жилдиг тускай эртемниглер көжүп чуртукан. Орус дьлга чугаалаар хамаатилар ажы-түлүн өөредип черин дилеп, Сүт-Хөлдү каап чадап, карактарының чажын төп, ы-сы-биле көжүп чоруп турганнар.

Ынчалза-даа чаа тургустунган "Сүт-Хөл" совхоз, директору Евгений Павлович Соловьев, ыңчангы МТС-тиң баазыныгга ажылны багай эвес эгелзэн. Мурнунда турган колхозтар совхозтун салбырларын апарган. Салбырларга салбыр башкарыкчызы, салбыр бухгалтери ажилдап арткан. Чамдык колхозчулар совхоз тургузунга таарынымай, өскө-өскө кожууннарже көжүп чуртукан.

"Сүт-Хөл" совхоз турда, МТМ-ниң ажылы Чөөн-Хемчик кожуунга көсүкү черин ээлеп турган. Кожуунуң кайы-даа колхоз, совхоз-

тарынды чагыглары хүлээп, саат чокка чагыглары күсеп турган. Ылангы токар-ный цехке чеди эң-не бедик разрядтыг токарлар, мотор цехинге беш, дарганаар цехке алды бедик мергел-жилдиг ажилдап турган. Оң ачызында чер ажылы үе-

агылынга бедик көргүзүлгелер дээш, социалисттик чарышка 10 чылдарның иштинде тил-лекчи болуп келген. Ол көргүзүлгелер өөренип көргөш, СССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлы-биле "Сүт-Хөл" совхозту "Күш-ажылдың Кызыл Тук" ордени-

тынмай турарын өөренип көргөш, улут күчүлүт совхозту чарынын айтырын Тыва Республиканың Дээди Хура-лының Президиумунга тургускан. Ол айтыргыны 1971 чылдың март 11-де чогу-чалыг шийтирлээ.

"Сүт-Хөл" болгаш "Алдан-Маадыр" совхозтарның ажил-ишчилери СССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаттарыга кожуун тургузары-биле айтыргыларын улаа-дараа тургузуп тургаш, 1983 ЧЫЛДЫН МАЙ АЙДА боттарының күзелин чедип алган.

"Сүт-Хөл" совхозту катап тургузар дугайында СССР-ниң Дээди Советиниң чарлыгын үнгөн. Ол чарлыкка Сүт-Хөл кожуунга дараазында чурт-такчылыг суурларын кийрген. Оларга Алдан-Маадыр, Бора-Тайга, Ак-Даш, Сут-Аксы, Кара-Чыраа, Кызыл-Тайга, Хөр-Тайга, Баян-Тала, Ийме суурлар хамаарыш. Ынчалза-даа Ийме, Баян-Тала суур-

лар чөптүү-биле кожуундан чарлып чуртукан.

Кожуунуң кол экономик-казы — көдээ ажил-агый. Кол-ла черни мал ажылы ээлеп турары билдингир. Ынчалза-даа рыноктун берге согу-лары Сүт-Хөл кожууну оюп эрттээн. Кожуунга 1 колхоз, 3 совхоз, 3 кооперативтер кылдыр эде адаттынып алган бүдүн-бүрүн ажилдап, амы-дырап турарлар. Олар Устав-тыг, холунда туткан сүлде демлектиг, таңмалыг ажил-дап турар.

Хей-ниитиниң малының бажы эвээжеп турза-даа, араттарның, хуу кижилериниң малы өзүп турар. Бөгүнгү берге байдал, амыдырал ююк бүрүзү, өг-бүлө бүрүзү бодандыра бергени кымга-даа билдингир. Ынчангаш суур-ларда чурттап турар өг-бүлелер безин моон мурнунда 5-10 чылдар бурунгаар тур-гыныга болаарга, мал-маганын түдүп, бажынар чанында ногааларны өстүрүп, картош-каны, тарааны тарып өөрени-

бергеннер. Тараа тарыыр араттарның, хуу кижилериниң саны чылдан чылче шапкыны-биле өзүп турары өөрүнчүг.

Сүт-Хөл кожуун хемнер, хөлдер, аржаан суулар-биле байлак. Хемнер, хөлдерде Тываның кара кадыргылары-биле, тайга-таскылдарда кат-тоорук элбек, Чөөн-Хемчик, Барыш-Хемчик болгаш өскө-даа кожууннар Сүт-Хөлдүң девискээринден аңнап, дикнел, чымчак алдының тывыжын хейү-биле белеткеп турар.

Кожуун бедик-бедик даг-лар-биле хүрээлэттинген-даа болза, тараа тарыыр шөлдерин сугаттыг, малчылар кыш-таар хемнеринде шупту ар-жаан сууларын Сүт-Хөл кожууну 1941 — Чылан чы-лында тургустунган, а бо чылда — Чылан чылында беш-ки чаартылганы эртип, 60 харлап турары бо.

Чалчык ОНДАР, Сүт-Хөл кожуун чагыр-газында организаастыг юлдис эргелекчизи.

ЫНЧАНГЫ БАЙДАЛДЫ ЭКИ БИЛИР МЕН

Сүт-Хөл кожуунуң аңгы-лапныг тургустунган үези канчаар-даа аажок дүжүргөш берге хүнер-биле кырылашкан турган. 1941 чылдың алды айың 22-де немец фашисттер эжелекчилер СССР-же оор өзү-биле халдап кирген. А Сүт-Хөл кожууну чеди айда аңгы-лапныг, тускай кожуун бооп дотунаан.

Чаа кожуунуң тургустун-ганынга араттарның хей-азды, бот-иделкей болгаш тура-соруу көдүрүлчөк тур-ганын назы-харым бички-даа болза, өскерип турган мен. Чаа кожууну тургузарынга ол үениң муракчы идел-кейлиг араттары болгаш арбан, сумулар даргалары: Сүт-Хөл сумуундан Алдын-оол Ховалыг, Чолдуй Монгуш, Самдан Ондар, Ынаажык Ооржак, Бора-Тайгадан Ча-даалы Сарыглар, Дамба, Көк-Уругт Ховалыглар, Алдан-Маадырдан Окте-оол Оор-жак, Чотпа Ондар, Улуг-Алаактан Очур Монгуш, Дүү-Дарый Куулар, Хөлчүктүгден Санаа Монгуш, Содунам Ооржак, Хөр-Тайгадан Лоп-сан, Ойдул, Комбужал Ондар-лар, Кызыл-Тайгадан Самбуу Ондар, Хончулар Сат болгаш

өскөлөр-даа бедик көдүр-лүшкүн-биле ажилдап, чаа тургустунган кожуунуң биче хурал кижигинеринге со-гуттургулааннар.

Ынчалдыр чеди сумулу Сүт-Хөл кожуунуң тургустунганы ол. Тудуг, суур чок, куруг черге тургустунган кожуунуң ажил-агының башкарылганын улут берге-дешкиниин турганы чугаажок. Бирги ээлдеге кожуунуң төвүн, оң тудуг-суурун кылып эгелээр, чонун амыдыралынын айтыргылары база хей болгай. Оң калында дайын үезиниң онза-чугула айтыргылары база бар. Кожуунуң улус ажил-агы-нын удуртул-газын дайын байданынга дүштүр тургу-зар — негелде ымыдыг.

Кожуунуң төвүн кааа ту-дуп эгелээр дугайында маргылдаа-ларның тур-ганын база сактыр-дыр мен. Чогуу ТАРН ТК-ның доктаа-лында кожуун төвүнүг турар

черин Сут-Аксы кылдыр айтыгкан турган. Оон-биле чөрүжар аргазы чок болганы-ла ол боор. Кожуун төвүнүг турар чери Сут-Аксы кылдыр артып калганы ол.

Сут-Аксыга чонун бел-леткээни тудуг ыяжы дүжүп эгелээр билек, ону чонуп, тудугларның таваан салып эгелээр-биле тус-тус суму-лардан шевер быаңчыларны чыып эгелей берген. Оларның аразында ат-алдарлыг шевер тудугжулар: Шөвөр-Лопсан, Дүктүг-Дарган, Балыймаа, Айыжы, Ойта-Санчы, Орус-

бараалгаткан ак сеткилдиг хоочуннары утур аргам чок. 1948 чылдан эгелээш-ле Сүт-Хөл сумуунун "Шабан-Терек" МЧАЗ-и Киров аттыг колхоз кылдыр тургустунган. Оон улаштыр-ла Бора-Тайганың "Бай-Тал" МЧАЗ-и дээш, өскө-даа сумуларга колхозтар тургустунуп эгелээш ол чүве.

Сүт-Хөл кожууну тускай кожуун кылдыр аңгылапнып тургустунгаш, чөзбү чылдар иштинде канчаар-даа аажок бедик сайыралды алган тур-ган. Колхоз бүрүз чаагайжы-

Хөлдүң чонун сандарааш кылдыр чедирген. Сүт-Хөл кожууну дүжүргөш, Чөөн-Хемчик кожуунга кадып, ук кожуунуң девискээринге турган колхозтарны салбыр-лар кылгаш, бүдүн кожуун девискээрин чаңгыс "Сүт-Хөл" совхоз кылдыр тургускан соонда, ук кожуунуң албан-хаакчыттары болгаш дыка хей колхозчулар ажил чок арт-каннар. Оон түнелинде Чедерниң Кур чер болгаш Шамбалыгының чурттакчы чону колдуунда-ла Сүт-Хөлдүн көшкөн чон болу берген. Ол чылдарда мен Сүт-Хөл райкожунуң секретарына, кожуун дүшкөн соонда, "Сүт-Хөл" совхозтун профком даргазынга ажилдап турган болгаш аңаа ыңчангы бай-далды эки билер мен.

1983 чылда Сүт-Хөлдү Чөөн-Хемчик кожуунундан аңгылап, тускай кожуун кылдыр катап тургусканы тус чериниң чонунуң ажил-агынын болгаш култура тургу-зушкунуун сайыралынга канчаар-даа аажок улуг идиглиг болган.

Аваа МОНГУШ, күш-ажылдың хоочуну.

ДОРАЙТАЗА, ДОРАЙТАЗА...

Бир вектен өскө чаа векче шилчээш үе-чада-ыста "Алдан-Маадыр" совхозу база кожуун-биле дөмей юбилейг чылче кирген. Ук ажил-агый таптыг-ла 30 чыл бурунгаар үш салбырларлыг тускай совхоз бооп тургустунган.

Күш-ажылчы намдарында кийр бижидилге өзүзүр 40 чыл бурунгаар Алдан-Маадыр салбырга дузалакчы тракто-ристен, чолаачылап эгелзэн мен. 1971 чылда совхоз тур-густунга, МТМ эргелекчи-левишаан, ГАЗ-81 маркекчиг техпомощь автомашинаны чолаачылап турдум. Хүнде ажил шагы чамдыкта 18-19 шак чедир узай бээр тургу-лаан. Чонун күжүн кол-ла дуунда шедфетээшкн ажилын-че эге тургузукчу үеде мөөңнөп тургаш, дыка хей ажил-үлүени бүдүрүп ал турган.

Дооскан эртемим аайы-биле колдуунда инженер-механик бооп ажилдааш, 1980-86 чылдарда "Алдан-Маадыр" совхозтун ди-ректора ажилдадым. Ол үелерде ажил-агый экономикка болгаш социал адырларга улуг хөгжүлдени алган деп санаар мен. Совхоз 10-гу беш чылда ортумаа-биле 100

турган. Хойжу бригадалар, ферма коллективтери болгаш чамдык хойжулар тус-түзүндө бижылатканын сизген шөл-дерин сугтарып тургаш, мал чемин хейү-биле белеткеп ал турдулар. Совхозтун девис-кээринде тараа тарыыр шөл-дер кызы болганында база хөрзүңүн байдалы даштыг, дой-доурак колдаан болган-да, органиктиг болгаш мине-ралдыг чөмиччилгелерни күштелдирип келгенинде оон беримчези багай эвес бооп келген.

Күш-ажылчы бедик көргү-зүлгелер дээш Бүтү-эвилелдин соцчарыжыга совхоз тил-лекчи деп санаткаш, ыңчангы эң бедик шаңнал болур СЭКП ТК-ның, СССР-ниң Сайыттар доктаамал чорудуп келген. Айда бир уудаа бүтү тускай эртемниглерге, салбыр башкарыкчыларына, бригадирлерге теория болгаш практика кырынга боттуг дузаны совхозтун удуртулгазы

халымышкынының эгелзенин-ден бээр 90 болгаш 100 чыл оюнга тускаааткан спортчу байырлардан эки белет-келдиг, организаастыг бай-далга республика чергелгил болуп эрткелзэн. 1983 чылда Оргу-Шөлдүң арт кырынга ханы утка-шынарлыг турас-каалды боттарыныстын чогаа-дыкчы чорууус-биле кылды-выс. Орта өскөрткен акша ча-рыгдал үнмез, суурже кирер орукта адрессти 1981 чылда кылган, ол ам-даа бүдүн-бүрүн турар.

Шак мындыг патриотчу ажил-иш, чөдншкннер анаа-ла чедип ээри болду-мас дээрзи билдингир. Ынчан-гаш амгы үеде кадрларны белеткээр, сын шилири, быжыглаар сорулга салдыган. Ылангы ортумак экенонун тускай эртемниглеринге, бригадирлерге теория болгаш практика кырынга боттуг дузаны совхозтун удуртулгазы доктаамал чорудуп келген. Айда бир уудаа бүтү тускай эртемниглерге, салбыр башкарыкчыларына, бригадирлерге теория болгаш практика кырынга боттуг дузаны совхозтун удуртулгазы

"Алдан-Маадыр" совхоз Москвага ВДНХ-ның Хүндүлел самбыразына СССР-ниң 106 муракчыларын аразына кирген. Ынчан совхозка 3 сүт бараан фермазы, 2 кезек черге чылты бригадазы, 9 хойжу бригада турган.

1975 чылда совхозтун бода малы — 3012, шээр малы — 4224, чылты малы — 1563, хаваан — 105 баш чедип турган.

БҮГҮ КҮШТҮ МӨӨҢНЭЭР

Бо чазын кожуунуң ажил-агылары ниитизи-биле 5100 га черге тарааны, картофельни болгаш ногааны тарыыр. Ол шупту сугаттыг шөлдер-дир. Амдызында оларда чар үрезиниң хемчээли 400 тонна, ол чүтте 2 гага чедер. Ынчалза-даа болза бистин Тыва Чазак, Көдээ ажил-агыны амызы база-ла оларны комудатпайн деткип, 3000 га черге тарыыры-биле үрезини берип, дузаны көргүскен. Оон 490 тонназын эккеп алганнар. Ам-даа немей 180 тонназы алыры бар. Аппатса ону чүтле чөдмичези багай өг-бүлелерге үлээр бис дээш.

Бо чылын ук кожуунда тарылга шөлдерин колдуу сугаттыг деп база катап чугаалап каайн. Тарылга шөлүн чедидир, дескиле сугатар талазы-биле кызып ажилдап турар сугатчылары эндерик. Тодаргайлаарга,

Алдан-Маадыр сумуда эң хей — 70 ажил сугатчы бар. Олар "Алаш" ажил-агының 200 ажил гектарын бо хүнерде сугатары дооскан. Бора-Тайга сумуда 240 ганы база Кызыл-Тайгада 70 га черин сугаткан.

Часкы тарылганы кожуун май 10-дан эгелзэн. Сөзүндө ажилдаары-биле 53 трактору белеккээни. МТС-тиң 6 трактору база бар. Техника саны көсүкү-даа болза, берге чүл-дер артык кезектерде болуп турар. Техниканың эрги-жиреп элей бергенинде чамдык тракторларны шим-чедип чадап турар. Кывар-чаар материалдарга хамаа-рыштыр хандырылганы Чазак түр аска-биле дузалаан. Чүт-ле ону эккеп алыры бергедеп турар. Ынчалза-даа бо хүн-нерде ол айтыргыны ший-тирлээ-биле хемчеглерни ап чорудуп турар.

Черле ыңчангаш чаксы сезон ажылыңче көдээ суурларын

чурттакчы чонун, өг-бүлелер, школалардан эгелзэш пен-сионерлерге чедир хаара түдүп турары өөрүнчүг. Оң кол сорулганы — ажил чок деп ююк турбазын дээш. Бо хей-ниитиниң чаңгыс сезон ажы-лыңче хаара туттуганын южи-лери тарылгага бердиген үениң дүргүзүндө тарыыр ужурулуг тараазын, картофе-лини, ногазын тарып доозар ужурулуг. Ынчангаш ажил кылып шыдаар-ла кижилерни хаара тудары-биле бүгү-ле таарымчалыг, херетиг бай-далды ыңча тургускан.

60 чыл болур юбилейин ажилчың бүрүз, өрөгө бүрү-зү тепелтиг уткуур дээш бо хүнде Сүт-Хөл кожуунуң ажил-ишчи чонунуң арны чазык, холу дыңыг, тура-соруу бедик. Ол дээш кожуун чагыргазы болдунар-ла шаа-биле дарый хемчеглерни алган.

Чымысмаа МОНГУШ.

60 ЧЫЛ БУРУНГААР

Чай дүжүргө-ле Ишкин аалдары хем унунче чайлап-ла көжүп киргилеп кээр. Бир-ле катап аалыкка 2 дугаар арбаның даргазы Дамбыл-оол Ооржак келгеш, ол чарыкта алаакка хурал болур, анаа кижжи артып барынар деп дыңнаткан. Ынчан, 1941 чылда, Сүт-Хөл кожууну тургустунганда, оң баштайгы даргазы Даргыт-пайныг хурал эрттирил келгени ол чүве-дир.

Ол кончүг бүдүдүн дый кы-рынга 1941 чылдың алды ай-ның 22-де эргиниңиз 4 шак үезинде Германия дээр кар-гыс күрүнеңи шерки СССР-ниң кызыгар танылгаларын турар черлеринге болгаш кызыгарының чок-кавызында чыдып турар чурттакчылыг черлерге отту ажитканын дыңнаткан. Эжелекчилерин сорулгазы — шериниң кү-жүңге даанып алгаш, СССР-ни чок кылыры, оон чонун дарлаары, өңчү-херенгизин үптөп-дээрбээр болур...

Элзэн каш кижжи сөс ап чүве чугаалаан соонда, дарга чылган чонга мындыг аны-лыг чагы-сөзүн берди: "Бөгүндөн эгелзэш, эт-бараан бүдүрүп турар бүдүрүлгелер чаа дайынга хергелээр өк-чөсөк бүдүргөш турар бээр. Мал өзүп кээр болгай. Чаш төлдүг малдан өскөзүн кожаага саткаш, эт-бараандан курлавирып салып алынар..." Ол чугаа кончүг шын болган. Чыл-даа чөптээнде, улус ижер шай, туртуг таажыга безин чөдмичени барганнар.

Оон эгелзэш кожуунуң улуг-биче дулаалдыг дарга-лары-даа үзүлбөтөөш. Бир

хүн аалыкка кожуунуң орапакчы даргазы Чыжаа дар-га аалыкчыны улуун чыып алгаш, Кызыл шеритте дуза-ламчы кылдыр аска-копек-тен эгелзэш, мал-маган, эт-сепке чедир кым чүтү-ле бээр болдур, ону кожуунда тургу-стунган тускай комиссия хүлээп алар. Анаа иделкейлиг киркип көрүрөк деп катап-катап чагааш, чоруткан.

Ишкинниң ак кара Хүрек-тилеринге Кызыл-Тайга су-музунун 3 дугаар арбаны аңаа турган. Өрөгө саны үнчү ажил. Кожуунуң харыс-сал-галыг ажилдакчызы оларбан аалдарын кезип, ажил-хү-лээлгезин күсөткөш. Хүрек-тигиң Дөңгеликтиңи өрү чоктаан арт кырынга үнүп кээрге, кыска кышың хүн саа-дааайн караңгылап эгелзэш. Ол дүне хем ол чарында аскаш, кусканнап алгырган кижиниң медээзи дыңналган. Аалда улус хөлзөп эгелзэш.

Улур-дедир алгырып чо-рааш, тып чөдө бээрге, ады-даа, боду-даа ак-шан хыраа апарган, аргажак озан ышта мунгаштаган кижжи болган. Сөөлүнде билдингени Хо-валы Борбай-оол деп дарга ол болган.

Чаа тургустунган кожуун-нун чымыштыг ажил-херээ дээш мога-шылга чокка ажилдап чоран даргаларның дугайында эвээш-биче-даа бол, көргөн, дыңнаан мен. Оларның ат-сывын алдан чылдаан байырлапга алай-даа бээр чадаас дээр бол-биле монгу бижидим.

Сөгбе ОНДАР, Кызыл хоорай.

чөвүлелиниг шилчир Кызыл туугун диплом-биле 14 муң акша эдеринчилиг шаңналды алган. А "Алдан-Маадыр" сов-хозту Москвада Бүтү-эвилелдин улус ажил-агының делгелгезиниң Хүндүлел самбыразына СССР-ниң 106 муракчыларын аразына кийр бижээн чорук кижжи бүрүзүгө чоргаарал төөгү бооп арткан.

Ук ажил-агыны удуртуп келген турган үеде, беш чылдарның түнелі-биле мал ажил-агының алдыр про-дукцияларны бүдүрериниң болгаш күрүңге садарының планнары күсөткенин элзеш, оон-биле калы чыл эгезинде малдын баш саны база турза чогууру-биле камгалаттын-ган.

Хову ажилдыларның шу-дургу ажил-ижиңи түнө-линде, тарааның бедик дүжү-дүн өстүрүп, мал чөмичин курлавирың чедер кылдыр белеткеп ал келдиңиз. Сов-хозка 3309 гектар тараа, сизген шөлдерин бүрүн-биле сугта-рыныга чүс ажил сугатчы-лар экөөлөргө үстүп алгаш, ажилдап турган. А ногаа, картофель шөлдерин ДДП-70 маркалыг чаашкыналдырар агрегаттар-биле сугтарып

экономиктиг өөредиги совхоз төвүгө организаастап эрттирил турган. Шак-ла ын-дыг өөредилгелерни мал, чер ажилдыларга, механизатор-лар, чолаачыларга чорудуп турган.

Сөөлү үеде чаңгыс чер-чурттугларымга ужуражып хөөрежиримге, байдалдың бергезин комудал чугаалаар болдулар. Ат-алдарлыг Алдан-Маадырныс чөөртү дорай-таза-дорайтаза, өскүс анай чок арткан. Эрткен чылын совхоз чүтте 35 гага тараа та-раан! Ынчалза-даа боттарын боттары хандыргыны амы-дыраар дээш чаа рынок эко-номиканыңа чаңгылыг, мал-маган өстүрүп, тараа тарып ап турар араттар, хуу кижилер аразында найрагдыг иженип турарын көөрге, кижиге өөрүнчүг чорду.

Алдан-дургунарның тура

Ынчангаш чаңгыс чер-чурттугларымга сумем: үе берге-ле дээш чудурунар чудук алдыңче суг мунгараванар. Бот-шүгдүнүп амыдыраарының оруктарын дилеп тывынар (ол бисте кайы көвөй), бот-боттарыңа демжежил дузалажынар, совхозтары-высты катал тургузарының хемчээш алыр боор дээрзинге бузуреп артың.

Макар ДОНГАК, Кызыл хоорай.

● Баштайгы удуртукчулар: совхоз директору Токпак-оол САРЫГЛАР, партком секретары Чалчык ОНДАР, профком даргазы Хуна ООРЖАК, комсомол секретары Шыдар МОНГУШ оларның кирген улут-хуузу улут.

● Аңгы-аңгы үелерде совхоз директорлары бооп чөдмичелиг ажилдаан хоочуннар: Хеймер-оол МОНГУШ (аравыста чок), Дамдын КУУЛАР (хүндүлүг дыштанылгада), арга-дуржулгазы улуг эштер: Николай БОЙДУ, Иван СУВАНДИИ, Чылбаа ООРЖАК олар Чөөн-Хемчик кожуунуң ажил-агыларынның социал-экономиктиг хөгжүлдээш дээш эвээш өзөш үлүгүн кийргеннер.

Ат, фамилиязы	Сумузу	Тараа		
		газы	гадан дүжүт (ц/га)	ниити дүжүт (тонна)
1. В. Ө. Ондар	Алдан-Маадыр	7	31,4	22
2. Э. Х. Ооржак	Алдан-Маадыр	4	30,0	12
3. Ч. С. Ооржак (арат)	Бора-Тайга	8	27,5	22
4. Б. Д. Монгуш (арат)	Бора-Тайга	8	27,5	22
5. С. С. Күжүгет (арат)	Кызыл-Тайга	15	26,7	40
6. А. С. Монгуш	Алдан-Маадыр	7	25,7	18
7. К. Д. С. Монгуш (арат)	Сүт-Аксы	41	23,9	98
8. А. Х. Ховалыг	Сүт-Аксы	18	22,2	40
9. Э. М. Донгак	Ак-Даш	20	22,5	45
10. А. К. Монгуш	Кара-Чыраа	20	21,5	42

КНО-нун шийтири-биле

БОТ-ХАНДЫРТЫНЫНГА ДЭЭШ

Каттышкан Наирлар Органзацисының шийтири-биле тургустунган Делегейиниң өг-бүлө хүнүн бо чылдың май 15-те 15 дугаар демдегелп эрттирген. Россияда база бистиң Тыва-баста өг-бүлө байырлалын эрткен чылдан эгелеп калбаа-биле демдегелп турар апарганы өөрүнчү.

Эрткен чылын найысылал Кызылга бүгү кожуннарның өг-бүлө төлөөлери кээп, байырлап кырып, янзы-бүрү делгелге, көрүлделерге киришкеш, шаңгал-макталды алган болгай. Кайтамчык уран-шеверлер, талантылар анаа илерээ. Ол бүгү чүгү чугаалап турары дээр, өг-бүлө аас-кежикти амыдырал-дың эзулуп быжыг дөзү-дүр дээрин бадыткап турары ол ышкыжыл.

Бо чылын өг-бүлө байыр-лалын кожуннар калбаа-биле эрттирген. Эрткен чыл-гы республика чергелиг эр-тип турган бүтү-ле кемчелер — делгелдер, өг-бүлөлөр көрүлделери, спортчу мар-галдаалар бо чылын кожун чергелиг эрткен.

А найысылал Кызылга ол хүн эң-не байырлапчы болушкун — өгленишкенер байырлалы. Ону кызылчылар чылдың-на чаңыл өзүгара эр-тирлп чангыга берген, ону аныктар, чаа өг-бүлө туул турарлар харын-даа манап турар апарган, ачаа сонугулар чылдан чыла өзүп орап. Ынчангай май 15-тиң хүнү дык хөй аныктарга утун-дурбас хүн бооп арткан.

дээш олар чогадыкчы өзу-биле амыдырал турарын дем-дегелес арга чок. Март 8, май 15-тиң өг-бүлө байырла-лындан эгелээш, Уруглар камгалалының хүнү, улуг назылылар хүнү, авалар хүнү, декабрьда инвалид-тер хүнүгө чедир чоң орту-зунга янзы-бүрү кемчелери социал амыдыралчылар орга-низастап эрттирп турар. Оларны амыдырал чонун амыдырап-чурттаарына бөгүн эң-не эрежок чугула дээриниң бир бадыкалы — Россияга бо чылын бир дугаарында Социал амыды-ралчының хүнүн демдегелп эрттирп деп турары. Ону байырлап эрттирериниң планы кылдынып, ол хүн хоочуннары шаңнаар ака-туну тускайлап каан.

Кожуннарның херээжен-ер чөвүлдерлерин улуг улуг-хууун манаа демдегел-зе чугула. Картофель, ногаа, дузалал амыдырал-агыш, мал эстери дээр шыкшак амы-агыш-иштин чорудулгазын олар холда алган. Устунде ады кирген кожуннарны сана-васка Би-Хем, Чаа-Хөл, Өвүр кожуннары дээр шыкшак эр-тир дөңгөз хөвээр артып турары хомуданчы.

Часкы хүн чылды кем-герер джир болгай, ынча-ны чыкшы хову амыдыралына, ногаа, картофель тарырына, үреин садып алырына кожуннар республика

бюджетинден немей төлөлге чок эгидилге чээли акашны бээр көрдүгөн.

Черле ниитизи-биле чуга-лаар болза Тыва Республика-ның Чааа өг-бүлө, ие-чаш айтырын доктаамал кичээ-гейден салбайн келген. Хоорайларда, кожуннарда, сумуларда пенсия, пособие акашалары өй-шаанда үнүп турар. Гуманитарлыг ачы-дуза чедирлелер чыл эгезинде албан органдарга үлөп турган болза, ам кожуннарда кижилерге тус-тузунда үлөп эгелей берген. Чазактың-даа, Президентиниң-даа фондун-дан дык хөй түң өг-бүлө, ие-чаш камгалалына үнүп ту-рар. Күш-ажыл болгаш социал камгалал амыдыралы, өг-бүлө болгаш ие-чаш камгалалының республика фондунун шү-дүргү ажылын демдегелзе чогуур. Чедимес чорукту узуткаар талазы-биле хөй ажы-төлдүг өг-бүлөлөргө амыдырал байдалын кичээ-гейде алган тускай доктаалды база Чааа хүлээп алган. Эскертер айтыры база оон чыда кагбайн келген. Бо хүндер Россияның Кызыл крестиниң бүгү делегей программаларына база “Прод-жект эйд Сибирь” организа-циязын таварыштыр халас аш-чөм дузанын үлөп эгелей берген. Чедимес чорукту аш-чөм эртериниң программа-зынга 120,2 млн. рубль көр-дүгөн. Ону анык өг-бүлөлөр

ге чурттаар оран-савага, дуза-лал амыдырал тургустунга, биче бизнести сайзырады-рынга үндүрер.

Өг-бүлө, ие-чаштың кам-галалын хандыраарына олар-ның кадыкшылынын байда-лын экижидери чугула ролду ойнаар болгай. Ынчангай ТР-ниң Чааа ие кижиниң, чаш төлдүг кадыкшылының кичээ-гейден утландыраары-биле кемчелери ап турар. Ие-лерниң, чаш төлдүг амы-дыралын чарлыр, когараа чоруу бо каш чылда эвээж-э-даа болза, ниити Россияда байдал-биле деңгээрге, бис-тинде ам-даа бедик болуп арттылаан. Ынчангай “Аа болурун амыдырал чок чоруу дээш” деп программаны хүлээп алган. Оон аңгыда ада кижиниң хундүктелгил, өг-бүленин баштыгы деп эргезин эгидери-биле элээн кемчел-ер амыдырал чорудары чугула деп көрүп турар.

Чедимес чорукту эвээ-жеринде күнүндүг дузаны-биле оон чылда карак кызыл амыдырал чугула. Эң-не кол чүүл — кижилерниң азырадыкчы чоруктан ушту-нары. Аңаа боттарының эге-лел алган ажы-херээнде чедимес кижилерниң чедир алган чогадыкчы, амыдырал, үлө-герлиг кижилерниң чижээ улуг ролду ойнаар ужурул, а ындылар бистиң аравыста эвээш эвес.

Светлана БАЛЧЫР.

Уттундурбаан

Көрөй дайыны бистиң чурттувустун төөгүзүнде база кескү арыннарның бирээзи бооп турар. Чылдар эрткен тудум-на, оон кижикчилери эвээжеп турар. Ынчангай моон адаанда аңаа киришкен фронтучу Алдын-Херел КУУЛАРЫН көргөн, билген, дыңнаан сактышкынын арнаар-дыр бис.

АБТАНГА-НЫВЫС

1981 чылда Иркутск хоорайның Забайкалье шериг округунун 92-ги зениттик артиллерия дивизиясының 666-ты полугуна албан эр-тирлп турган мөн. Хенертен дүвүрээзин чарлааш, ок-чепсек шериг техникалары демир-оруктарга дүн-хүн чок чүдүргөш, бүдүн дивизия Чөөн күчкө утпай чорупкан бис. Ол 1981 чылдың май айның 20-нч хүнү. Ол-ла чораш Чита хоорайны эртекш, Мурнуу күчкө хал ора, Кыдат кызыгаары От-бор деп станцияга чедип келди. Аңаа бисти вагон-нардан үндүр командирлааш: “Погонярыны, янзы-бүрү демдектерини уштар” деп дукал берген. Оон бисти хынааш, 5-6 км черде кыдат станцияга апаргаш, кыдат кып кедирди. Оон мырынай кыдат поездиге боо-чепсээ-выс чүдүргөш, улаштыр хал-тыс. Манчжуриниң карак четпес сарыг ховуларын үш хонуп чораш, эрткин. Улут Хинган деп тайгага түнелдеп 7 км. чорлуус. Оон биче Хинганни чер адаа-биле 3 км. эрткин. Тулаалыг, шыктыг шынааларны эрлп чораш, Мукден хоорайга келди. Аңаа көрөй кызыгаары ырак эвес болганы-биле дайынчы белекчел кирепти. Андуун хоорайга келди, бисти мурнай көргөн артилле-рия кезектери агаарда шүр-гедээш америк самолеттарга от айткан турар. Ол орта бистиң караавыска-ла дайы-зынның ийи самолету өртте-нип батты.

ДАЙЫНЧЫ ХҮЛЭЭЛГЕ

Амьдун хоорай мырынай көрөй кызыгаарда болду. Ында, кыдат аэродромда, бис-тиң совет ужал чүүл дивизиялары бар болду. Ону ка-дарып дайынчы хүлээлгесин күөсөдип кырылкан бис. 1981 чылдың июнь айда бир хүн агаарга дүвүрээзин болган. Агаар тулчушкуну эгелээни ол. Хенертен булут аразында америк хыдыкчы реактивиг самолет 200-300 метр хире чызыл бады келген. Бистиң бир дугаар пушкавис алдара, ынаар-ла ыш-бузу бургут кай-нып, далай кырынче барып дүштү. Оон дараазында само-лет бистен 8 км. черде хем сууга дүшкен. Кыдат-көрөй кызыгаарына болушкун

аэродромушту ийи ай ажыг камгалал тургузта, оон бисти шут көрөй чуртунче алгаш, кийре берген. Аңаа база-ла улуг көрөй аэродром камга-лал турдуус.

Бир кезээ 10 шак үезинде: “Япон ортулуктардан 16 сан-ны Б-29 деп аар бомбалачы самолеттар көдүрүлп үндү, бедик 10 муң метр, ыраа 500 км. силерни талажа утлаан” — деп, медээ келген. Бляк белекенип алган турууста, 1 шак хире болганда, кыры-выска 10 муң метр бедикке келгеш, бомбаларын октап-ла эгеледилер. Бистиң аткан октарымыс оларга чедип ча-зылгааш-даа, шоолуг хора чедире албас болган. Чүге дээрге олар ужал үнерде, самолеттарын адаанга белек-селен чүе дынымас куяк кедирип алгаш, кээп турганар. Оларны октап ту-рар бомбалары улутлуг, биче-лиг, 50 азы 100-даа кг. болур. Черге дүшкөш, чыдып-чыдып частыр. Дайынның самолета-тары оларны бичилеп, 3-4 шак иштинде октап кээрлер. Оларны япон ортулуктардан ужал кээрин биске кончуг тода дындап турган. Ону та-кым дамчыдып турган чүе.

ЧИДИРИГЛЕР

Төрөөн Тыва-бастың орус, тыва оолдары ук дайынга эрес-дидим кырышкан бис. Ам сактырга безин чоргааран-чыг. Бистиң ол ачы-хавыла-высты үстүкү черлер арай-ла херекке албазы хомуданчыг. 2000 чылда көрөй дайынның кижикчилериниң дугайында чаңгыс-даа кижик чылгы сөстөр чугалаан. Белек-селек-даа чок болган.

Ук дайынга ийи чыл иш-тинде Иркутскиниң, Хаба-ровскиниң артиллерия дивизиялары, ужал чүдүдүп ийи дивизиязы ниитизи-биле 40-50 муң хире кижик киришкен. Совет Эвилелиниң үш дакыр Маадыры Покровский бис чедө бээриваска-ле дайында-жыл турар чораш. Бис-биле кады И. Н. Кожедуб эгин жога дайылдажып, дивизиялар командирлери солчурга, кезекте эргээш, кижик бурзу-биле хол тутчуп байыр-лашкан.

Чидириглеривис база бар болган. Өлүрткен эш-өөрү-вусту Порт-Артур хоорайга хөөржүдүп турган бис. Чи-жээлээрге, сержант Королев, анаа дайынчылар Мельников, Чайлаг-оол Сат (Барыин-Хемчик чурттуг), Эркинден Нооюн болгаш ескелер-даа

ында мөңгези-биле арткан.

УДУРЛАНЫШ-КЫН

Көрөй дайынның делегей-ниң ийги дайынның кижикчилери арга-дуржулгалыг ужулчулар киришкен. Ук агаар тулчушкуннарына совет ужулчуларга чажыт кырып турган төлээде, (америк ужулчуларга бил-дирбери-биле) агаарга көрөй дылга харылажырын байдал көгөп турган. Ужулчуларга эң херектиг көрөй сөстөри өөрдиле-ле турган. Ынча-лаа изиг тулчушкуннар үезинде (самолеттар көрөй демдектиг турган) хөй амы-дырал чанчылаан көрөй сөстөр баштан ушты халыг бээр, ону сактып болдыр хары кайда боор, орустап алгырып эгелээр болганар. Оон ужулчулар ындыг элчөк байдалга удуланып эгелээр. Ынчан апарга орустап харылажырын чөпшээрээ.

Оон 1982 чылда ужулчу-чулар мындыг айтыры көрү-генер: “Ада-чурттуң Улуг дайынның үезинде Америка болгаш Англия 1943 чылда ийги фронтуну ачыткаш, СССР-ге улуг дузаны көргүс-кен болгай. 1945 чылдың апрель 25-те Эльба хемге Совет Эвилелиниң 5-ки армиязының дайынчылары биле Америка-ның 1-ки армиязының дайын-чылары эвилелчилер болган-да, ужуражып келгеш, кулакта-жыл, өөрүп-хөлөп турган болгай бис. Оон бээр чүтте 7 чыл эрткен. Ам бо хүн көрөй черге американнар канчап бистиң дайыннарымыс алар-ганы?” “Бо сөстөрдө ханы ук-ка бар болбайн аан. Ужулчу-ларны бо дүймээзиниң ай-тырыларын командирлал че-ри хөй ужуражышкыннар эрттирп, тайылбыр ажылы чоруткаш, арай боорда соксаткан.

Бистиң ужал чүлүвүске МиГ-15 деп маркалыг реак-тивиг шүүргедекчи самолета-тар, а американнар Ф-86 “Сейбр” база Ф-84 “Шутникс-тер” дээр реактивиг шүүргедекчи самолеттар турган, оларны шүүргедекчи авиация дээр. Оон ыңай “Б-29” марка-лыг 4 моторлуг 9 тонна бомба чүктээр база “Б-26” маркалыг 2 моторлуг 3 тонна бомба чүктээр самолеттар база бар турган. Оларны бомбалачы авиация дээр турган.

Агаар тулчушкуннарына оларже халдап турган само-леттарны демдектери кыдат

азы көрөй, ол хирезинде ужу-дукчулары орустап хары-лажып турар боорга, Сонгу Кореяда хөй совет шериг келген-дир деп американнар санап, оода бир совет кижиде тудуп алгаш, Америкага апаар деп сорулга салгаш, чадашканнар. Ийи чыл иштин-де бистиң дивизия 73 америк самолет узуткаан джир чораш.

ООН МААДЫРЛЫГ ЧОРУУ

Кожедубтун дивизиязынга дескел чок лейтенант Гудок дээр ужулчу оол турган чүе-дир. 1982 чылда ол бир агаар тулчушкуннага кириш-кен, ол өөрүндө аза берген. Оон уламчылан чорутуп 38-ки параллелиг база эрлп ужал берген кижик-дир. Ону дай-зынның 4 самолету бүүзэлеп алгаш, джирте тулуп алыр дээр, боттарыны аэродро-мунга албап хондуруп эгелээр. Мурнууга бир америк самолет орук баштап чораш. Эскелери ийи кы-дындын, артында бүүзэлеп алгаш чораш. Кайнаар-даа ушты халыг бээр арга чок. Гудок аэропортка чызып бады келгеш, хонар дээр хөвир көргүзүп, дугуйларын ушту берген. (Аэропортка хөй кижилер, самолеттар бар болган). Дугуйлары черге дээр-дегбес чорда, мурнууда америк самолет чайлай берген. Ону ажыглап, Гудок самолет кырында чурука тырттырар кинофотоуле-лет дээр аппаратын ачылат-каш, бүтү ок-боо, чепсээ-биле боолавышаан катап ужал үнгөш, алдырбай барган.

Маңаа анаа чүдү дузалаан деп? Америк самолеттар хонарда азы ужал үнерде, ына-ла элээн черге маңаар. А бистиң “МиГ-15” бичи черге маңааш, туруп алыр. Американнар ону билер болган. Олар кады чоруп оргаш, Гудокка үзүптеринден корткаш, ону ам хонары ол деп ыяк бүүзүргө база бир дескиниң кыла бергенер. Ону ажыглааш, Гудок хостут ужал үне берген. Кезээге чанып кээрге, ону хоруглуг 38-ки параллелиг ужал эрткен дээр башкыдан болган. Самолетка тырттырып алган чоруктарын болгаш оон бодунун өчүүн Москваже чорудушканнар. Гудок элээн үр кара-бажына оларда, өөрү үндүрүп алгаш, каттыржыр болган. Чүгү болган? Солун тутсуп бээрге, ында Гудокка эрес-дидим чоруу дээр Ленин орденин болгаш Маадырын адын сылдызын тывысканы-ның дугайында дындагы бар болган.

АМЕРИК НЕГР УЖУДУКЧУ

Бо америк негр ужулчу агаар тулчушкуннага кириш-кеш, бистиң 9 самолетушту джүжүр аткан. Удуланыш-чыла-рыска ол база канчаар-даа аажок улут маадырлыг чорук. Адак соонда 10-гу самолету джүжүр адар дээр, бистиң аэродромну шүүргедээш, болу джүжү аттырып алган. Боду парашют-биле халыг бергеш, биске туттурган. Бистиң командирлал ону көрөй эрге-чагыргаларга хүлээдип берипкен.

БАКТЕРИЯЛЫГ ДАЙЫН

Мурнуу Көрөй эрге-чагыр-га Сонгу Кореяга янзы-бүрү аарылар тарадыр дээр болдулар-ла агаралары ажы-лал турганар. Шериг кижик-лер аартыр дээр шээр аары-лар анык янган херээжен-нерни Сонгу Кореяже октап турган. Ынча-лаа да совет кижилер мораль талазы-биле быжыг болгаш бистен кым-даа багай аарыгдан аарбас. Ынчангы совет хамаатызы кижилерниң төлөптин, онзагайын ынчан көргөн бис. Керейлер, кыдаттар бисти дык үнелеп турганар.

Оон ыңай Мурнуу Көрөй эрге-чагыргалар тускай халдавырлыг аарылар ты-ылдыраар ымыраа, сээктерин парашют-биле октап турган-нар. Бир катап агаардан хал-даашкын үезинде чанывыста Кесю дээр улуг суурже хөй санын оттуг бомба октапкан. Суурун чартын өрттенген, өлүм-чидим, когарал үлөп турган. Ону хынаары-биле делегейин мурнакчы, чижээ, СССР, АКШ, Кыдат, Англия болгаш еске-даа күрүнелер-дент төлөөлөр келген. Америк, англи болгаш еске-даа тө-лөөлөргө танытырбас дээр ач кешиг орус солдаттарга арнынга сеткалар кедерин (бактериялыг халдавырлыг ымыраа, сээктер камгаланган дээр чылдак-биле) дужааган.

А бистер, чижээ, тывалар, якуттар, буряттар дээр ышкыш сарыг кештиг кижилер ыңчан ыңай-бээр баар көсүлкен даалгалары күөсөдип турган бис. Кыдат болгаш көрөй чон аажок ач сеткилдиг улус чораш.

Ынчан улур-делир дайыл-дажып турган сонгу, мурнуу көрейлер чаңгыс нация чон-на болгай. Ам оларны катты-жып алыр деп турарын дык-нааш, хөлчөк өөрүүр-дүр мен.

Алдын-Херел КУУЛАР, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну.

ДЕЛЕГЕЙ — ЭРТКЕН НЕДЕЛЯДА

Допчулал

ТИЛЕГЕНИН АЧЫЗЫНДА

Майның эгези — делегей-ге чугула болушкуннарының үези. Май 1-ни байырлап эрттиргенис соонда, май 9-ту мырынай чаа, эрткен неделяда байырладымыс. Кезек када ол хунде огулуп байыр-чыскаал, парад-даа болбайн турду. Сөөлү үеде харын минип келгеш, парад-ты Кызыл шөлге безин эртти-рип турар апардымыс. Телеви-дениге көргүсөн байыр-лалдардан Хабаровскиге чедир шыраак чала, шериг парады-даа эрткен болгай. А Совет Эвилелиниң составына турган республикалардан Беларусь, Украинаның, Таджикистаның найысылал-дарына байырлалдар шы-рак, көрүштүг болду. Шына-ла, чүгө мурнуку Совет Эвилелиниң эвес, а Европаның барык бүтү чурттары, ол тил-елгенин ачызы-биле хостут чоруун камгалап алгылаан демократтыг, социалисттиг чурттар май 9-ту анаа-ла эрттирп каар аргазы чок, ол дээрге, ажымы-биле чугаа-лаарга, Европаның, Азияның, Африканың улунуң байыр-лалы-дыр. Гитлержилерниң планы аажок “хотак, чилбиз хайынган” турган болгай. Ол планда бистиң Тываны чаалап алгаш, чонун чамдызын кырып хыдааш, арктаннар кудлар кылып алырын көргөн. Ол дугайы Тилелгениң 20 чыл оон таварыштыр “Ком-сомольская правда” бижээ.

Тилелгениң 66 чыл оонун бүдүзүнде телевидениеске (Москваның) “Сөөлү тоол-чургу чугаа”, “Эш Сталинге делегей революциязы” деп кара нүгүп-хоп фильмерни дамчыдып көргүсөн. Аңаа хары кылдыр ам шериг эртемнериниң академия-зын президентизи армия генералы М. Гареетин уду-тулгазы-биле бөлүк төөгүчү-лер “Пролог Великой Оте-чественной войны: мифы и факты” деп телефильми белекелп турган. Ында дашты-кыдан — Польшаның, Герма-нияның, Великобританияның, Израильдин төлөөлери — хөй-ниити амыдыралчылары база кырып турар.

Биче буштун ЭРЕЗИ ХАЙЫНГАН

Бо хүндерде Москвада АКШ-тын Президентиниң төлөөлери 18 кижик чедип келген. Оларны сорулгаас болза, Буш чоокта чаа АКШ-тын Камгалал амызының чанында камгалалдын нацио-нал университетинге чүе чугалап тургаш, АКШ биле СССР-ниң аразында 1972 чылда чарып ат салганы — Раке-тага удул камгалал-2(ПРО-2) деп керээни ам АКШ барым-даалавас, боду камгалалдын чаа национал системанын тургузар деп программа чарлаан. Ону Россия чүдүдүп деп деткир кылдыр тайыл-бырлаары-биле камгалал са-йдыштык оралакчы П. Вуль-фович баштаан төлөөлери келген. Буштун бо планы Россияга улур эвес, а Иран, Ирак, Сонгу Корея дээр ышкыш чурттарың халдааш-кынында АКШ-ты, оң эвил-елчилери Израиль дээр, ескелери-даа камгалаары болуп дээрзин бүүүредир дээр келген.

Буш ол демдегелди кылы-рын мурнууда Путин-биле

12 минута дүргүзүндө чугаа-лашкан, бодунун планын дугайын дыңнаткан-дыр. АКШ-тын ол төлөөлери Путин-биле база ужуражыр сорулгалыг. Ынчаарга эрткен неделяда американнар бистиң тала-биле ужурашкан, чогуу огу-луг түннел үнмээ. Бистиң төлөөлөр АКШ-тын ол планын детювейи, оон-биле чөпшээр-илгилери турарын дыңнаткан. Чүгө дээрге ол план делегей-ге тайбың болуп чорукка канчап-даа дузалаас, харын боо-чепсекти катап өндөрө бүдүреринге чедирер, “соок дайынның” уланчызы болур. Ол белекел Россияга база удул болуп дээрзи АКШ-тын өске чамдык удуруткучулары-ның чугаазында илден. Бадыткалы: Президентиниң айыл чок чорук талазы-биле дузалакчы Райс дээр калды Россия дээрге, АКШ-тын айыл чок чорууга кыжаныг дээрзин ажымы-биле медег-лээни, а камгалал сайды Рамсфелд Москваны буруу-лап, Россия дээрге адролуг технологияның (ядролуг чепсекти кылып алырын аргазының дээрзи ол) неппе-редикци болуп турар дээр. Оон аңгыда мырыңай чоокта чаа Россияның элчи чериниң чамдык амыдыралчыларын шпионнар деп база курут черге буруудаткан, АКШ-тан оларны үндүр шөлөз болгай. Бо чүп?

Чыланнын шокары даш-тында, кижини — иштинде деп мерген сөстөривис бар. Чогуу Д. Буш Россияның дугайында чүдү дээнил: “Бо хүнде Россия биске дайын эвес, бо чурт делегейде боду база кожалары-биле кады туруп турар, улуг, де-мократтыг болуп көстүп келир аргалыг, шийчилгели үеде турар чурт-тур”. Бо сөстөр дээрге ийи арынның бир талазы-дыр.

Чогуу АКШ-тын бодунда безин Бичи Буштун (адазы Джордж Буш мурнууда АКШ-тын президентизи турган, ам-даа дириг) планында улур улус эртемленерде, күрүне ажы-дакчыларында безин бар. Маңаа чаңгыс-ла чижек: Эртемденер чөвүлениндин Стивен Янг деп кижик мычча дээр: “Бо план дээрге чок болуп турар айылдан (айыл дээр чугаалан) АКШ-ты камгалап талазы-биле сээр-дең схема-дыр”.

1972 чылда СССР биле АКШ-тын аразында чарган керээ өзүтар ийи чурт агаар халдаашкынында (ракета-дан) камгаланыр боо-чепсек кылбас, ону өске чурттарга дамчытпас дээр. Бир-тээ оон ойталап турар болганда, АКШ ам ындыг чепсекти агаарга, далайга, черге-даа белекээр дээни ол-дур. Ол план өзүтар чүгө АКШ-ты эвес, харын Израильди, Европада эвилел-чилери база камгалаар деп азал турар. Ынчаарга бо планга Германия удул, бир кол эвилелчизи ол болгай. Ол ышкыш Швеция, Чаа Зеландия база. Деткин турарлар — Англия биле Канада. Кыдат биле Сонгу Корея шийтирилгил удуланышкынын илерет-кен. Кыдат биле АКШ-тын аразында харылаалар сөөлү үеде элээн шыңгыраан болгай.

Ф. КАСТРОНУН АТ-АЛДАРЫ УЛАМ БЕДЭЭН

АКШ-тын “думчуунаа адаанда” чаа амыдыралды ту-

луп, тургузуп турар социалист-тиг Куба бүтү талазы берге-дээшкенин патрлоттут көдүрүшкүнүн, чонун эрге-чагыргазынын, удуруткучуларынын, хамыкты мур-нунда, Фидель Кастронун мерген башталгазынын ачы-зында сөөлү үеде экономика, социал айтырылгар, политика талазы-биле кескү чедим-кинкери чедип алган. Оон бир тодаргай бадыткалы бо-ла, эрткен неделяда Кубаның баштыны Ф. Кастро Азияда Малайзияга, Иранга, Африка-да, Алжирге, Катарга чораш. Ол чүл дээрге ук чурттар-биле Кубаның демнежир ажылы бар дээрзин көргүзүп турар.

Делегейниң хартаачызы АКШ Куба-биле өске чурттар харылзаа тударына шуут удул болгай. Ол хиреде-ле үстүнде адаанывыс чурттар Ф. Кастрону чаалап-дыр. Куба-ның баштыны ук чурттары дээрди удуруткучулары хүлээп ал, чылы-биле хундүлөп уткан. Ф. Кастрону баштың 100 аажок төлөөлери янзы-бүрү адырны амыдыралчы-лары үдөп чораш, олар элээн хөй санын дугуружуларын чарган. Катарың баштыны эрткен чылын Кубага чораш, Кастрону чаалап. Кубаның дайыннары Фидельди чок кылтыр дээр хөй удаа хал-даашкынынын кылганын бодап көрөүлдө. Куба-биле бистиң Россияның аразында харылзаа даштыкы ыйы-дымышкынын уружундан кезек када соксаанын соон-да, ам база катап күштелип эгелээни эки-дир.

БАЛКАН ЧАРТЫК ОРУТУК — ДУШКУУРЛУГ ОРАН

Эрткен неделяда бо деви-кээрде месилдежишкын уламчылавышаан. 1999 чылда АКШ баштаан барын талакы чурттар — НАТО-нун кежи-гүннери Югославияже хал-даарда, Югославия Косовода албаннары өлүрүп, хыдып туруп берди дээр, оларны камгалаан болуп, амгы үениң эң-не нарын чаа чепсээ ачылгаш, 70 аажок хонукта Югославияны коорай, суур-ларын, бүдүрүлгө, култура, эмнелге объектилерин бом-балап, бооп келген болгай. Ам оларны ындыг “маа-дырлыг” чоруунун түннели чүп?

Серб республиканың хөй кезинде албаннар чурттаан можузу — Косово барык ангы күрүне апарган, тускай ше-ритлиг, эрге-чагыргалыг. Ын-да албаннар НАТО-нун ачымы-биле

АМЫДЫРАЛ БОДУ БАДЫТКАЙ БЭЭР

АҢНЫЫР-ТЫВЫШ. ООҢ БАЙДАЛЫ

Бо чылдың март 28-30-де Москва областың Пушкин районунга РФ-тин Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем аамызын база Россияның Ан курлавырларын сайырадыр болгаш ону камгалаар департаментини улуг семинар-хуралды эрттирген. Оон ажилыга Россияның Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем аамызын ажилдакчылары, Россияның Аңныыр департаментинин удурут ажилдакчылары, тускай эртемнелери, республикаларын, крайларын, областтарын аңныыр эртемдеринин начальниктери болгаш эртем албан черлеринин төлөөлери кырышкан.

Ол хуралдың салган сорулгаларын түнелдеринге болгаш 2001 чылдың дөрт айларнда ТР-нин Аңныыр эртемнелерини кылып чоруткан ажилдарына дүүштүр республиканын аңныыр ажилдакчыларын чөвүлүл хуралы болуп эрткен. Орта илеткели ТР-ниң Аңныыр эртемнелерини начальниги Б. Баткай кылган. Сөөлү чылдарда республиканын аңныыр эртемнелери база оон харысалгалыг ажилдакчылары төтөглекчилер-биле демиселди күтүлдирген. ИХА-нын ажилдакчылары-биле республиканын аңныыр хайгаарал албанын ажилдакчыларын кыды ажилдакчылазы илдепкей-жээн.

Эрткен чылын 368 аңныыр чурумун хажыткан кижилерни тодарып илереткен. 1999 чыл-биле деңгээрге, 10 таарыгга хей болуп турар. Төтөглекчилерге 69465 рубльдин торгалына оонаган, эрткен чыл-биле деңгээрге, 10 мурун болуп хей. Чедирген чоралыг дээш аңныыр фондузунче шилчиген акша-хөргөнт эрткен чылдарга көрдө, көвүдзөн. 2000 чылда аңныыр чурумун хажыткан дээш чөпшээрел чок анал чоран кижилерин 3178 диң кижин хажырган, оон ийити өртөз 118 мурун рубль, 11 черик дуогулут аңнырын эдиги хажырган, 6 мурун рубльдин торгалына оонаган. Эрткен чылын республика девискээринге сыын мыйзын дужаарын хоруп каан турган, ол хиреде 29 кг. сыын мыйзын төтөг-

чылдың июнь 14-тен эгелээш, 5 чыл иштинде республика девискээринге тооруну аңнаарын хараан. Байдал мындыг турда безин массалыг информация черсектери, ылаңгыя телевидение, тоорунун хиния кызыгаар чокка салып ап турар талазы-биле чагытып хүлээп ап, ону чарлап турары хомуданчыг. "Шивилиге", "Алашта" болгаш аэропортта поступар, кайлы, эрге-хоойлу ажилдакчылары чакыт арга-биле садып алган аңныыр продукциязын республикада дашкаар сайгар сорулгалды сайгарлыкчыларын илеретип тывар талазы-биле боттук дузаны чедирери күзектиг.

Сөөлү чылдарда нарын айтырылганын бирээзи черлик аңнырын шын санын тодарып тургузары болуп турар. Кыр-чаар материалдар садып алырынга хей акша-хөргөнт база херек, оон-биле чергелештир автомашиналар болгаш харга чоруур техника база чедишпейн турар.

Эрткен чылын эгезинде аң санаашкыны аңныын ажилына 123 кижиги кырышкан, 512 маршрут-биле 6680 км. черин эрткен. Нийтизи-биле ол ажилга 96 мурун рубльдин чарыгдан, эрткен чылдаа-зыдан 56 мурун рубль хей болуп турар. Ол акша колдунда кыр-чаар материалдар садып алырынга чарыгдалыгана. Аң санаашкыны эргегей чоруканынга хамаарыштыр Россияның Аңныыр департаментини шынгыны сагындырыгы берген. Бо сагындырыгы өөренип көргөш, бо чылын аң санаашкыны республиканын аңныыр эртемнелери беккейде эрттирген. Аң санаар кижилерини санын 204 чедир өстүргөн болгаш орта

тускай эртемнелерини, штаттыг аңчыларын, республиканын аңныыр болгаш балык нийтилерин ажилдакчыларын, ивжиктерин, егерлерин болгаш охотведтерни кырыштырган. Чогуур документа-тилерин долдурган, Россиянын Аңныыр департаментинге кырышкан.

Аңныыр эртемнелери чылдыңна ажилдап турар аңныыр ажил-агыйларын аңныыр чорудулгаларын хынал турар. Бо чылдың эгезинде аңнаар черлерин ажилдап турар 7 организациязын аңныыр чорудулгаларын хынал. Ол дээрже "Каа-Хем" кызыгаар-латтанган, харысалгалыг эштежилге, "Току" кооперативтиг аңныыр-тывыш ажил-агый, "Тураи" сыын ажил-агый, республиканын аңныыр болгаш балыкчылар нийтиелери, "Ирбиш" кызыгаарлаттанган харысалгалыг эштежилге, "Тываохота" корпорация, республиканын хереклекчилер нийтиелеринде "Заготцентр" кызыгаарлат-

нин демдеглээри өөрүнчүг. Чүгүле бо ажил-агый 2 млн. рубльдин өлүүн белеткен дужааган, ажы-биле чугаалаарга, республиканын өлүүн чартын дужааган болуп турар. "Каа-Хем" аңныыр-тывыш ажил-агый 1988 чылда тургустунган, 1783 мурун аңнаар девискээрин, 5 улуг баазалыг, 33 черде аңчылар кыштаар турум черлерин. 27 штаттыг аңчыларга 830 мурун черин, сезонунг 30 аңчыларга 623 га черин быжыгалаан. Аңныыр-тывыш ажил-агыйн директору Геннадий Сункуевтин чугаазы-биле алырга, аңнаар девискээрин 80-85 кууун шигээди алган, азы эскер чугаалаарга, аңчылар да быжыгдалыгана деп турар. Рыноктуң берге үезинде эске ажил-агыйлар ышакка дже бербээ, харын улам бүдүрүлгезин калбартып, продукция бүдүрерин көүдөткен. Чүгүле бо ажил-агыйда 15 яны-бүрү автомашиналар, тракторлар болгаш харга чоруур техника бар. Боттары

хүлээлгезинде кирбейн турар. Оон түнелдеринде республикага "Тываохота" деп тускай утла-нышкынын корпорацияны тургускан. Оон кол сорулгазы буурап дүшкен аңныыр-тывыш ажил-агыйларын катап тургузарына дузалажыры турган. Херек кырында ол болдунмаан.

Хуралдың түнелдеринде республика прокуратуразынин төлөөзи Н. М. Астафьева, Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем аамызынын сайындыгы оралакчызы А. Кенден, ТР-нин Аңныыр эртемнелерини начальнигин оралакчызы С. Оюн болгаш өскөкөөр-даа семинар хуралга илдепкейлиг кырышкан, хуралдын киржикчилеринин салган айтырылганынга тодаргай харыны бергенер.

Хуралга тургустунган чидиг айтырылганын бирээзи — берүр-биле демисел. Ол кайы-даа кожуннарнын девискээринде көвүдзөн. ТР-нин Чазанын 2001 чылдың апрель 17-де №468 доктаалы-биле ТР-нин Аңныыр эртемнелери бо чылын берүр өлүрүнне илдепкейлиг кырышкан аңчыларын шаңнаары-биле 255,4 мурун рубльдин тускайлап берген.

Рынок экономиказы республиканын аңныыр-тывыш ажил-агыйларынга берге байдалды тургустунган да болза, ону катап тургузуп ап болурун аргазы бар дээрзин чамдык егерлер чугаалап турат. Кандыг-даа уде ажил-агыйны шын экономиктиг үнденинге чорудуп, чоңун дедимчезин ап ажилдаары чугула дээрзин чамдык "Каа-Хем" аңныыр-тывыш ажил-агый бадыткап тур ышакка-жыл. Бир эвес ша-ла мынчаар бот-боттары дедимчезин ажилдаар болза, республиканын аңныыр-тывыш ажил-агыйлары шын орукта бис дээрзин амыдырал боду бадыткай бээр.

Сергей ХЕРТЕК.

ШҮЛҮКЧҮНҮН БАЙЫРЛАЛЫ

В. Кок-оол аттыг хөгжүм-шын театрынга "Кайнаар утлай ужарын ол, илбилг күш?" деп Эдуард Мижиттин чогаалдык ажил, амыдыралыга турсактаган байырлык кеежэ болуп эрткен. 40 харлап турар Э. Мижит чогаал ажилын эгелээнден бээр 20 чыл оюн катый байырлааны ол.

Чая чечектелген чодураалар каастаан кайтамчык чараш сценага театрынга артистери Э. В. Мижиттин школа доозуп турган кеежээни ол олчаан көргүстүр. Оон соонда шүлүктүнүң ыры апарган шүлүктөринин концерттин чыгылганар сонургап көргөн. 20 аял шүлүктөр ыры апарганы солун. Оон аңгыда ол кеежэ Э. В. Мижит чүтпө шүлүктү, чогаалчы, шик чогаалчы, очулдурукчу эвес, а эртем ажилдакчы, бодун шүлүктөринге аялга чогаалды чоруп композитор дээрин илереткен.

"Өбөлөргүн кайырлааны тыва өгүң эжин ажал..." деп театрынга фойеинде хана солундан Э. Мижиттин дөңгүр баштыг оолак турган үезинден эгелээш, Томсктин медицина институтунда өөренип турганынга чедир, оон Москваның Горький атыг литератүра институтун кызыл диплом-биле доосканынга чедир көргүскен чуруктарын адаанда шүлүктү бодун чүрээнден үнгөн одурулгасы-биле тайылбырлап, шүлүктү каанын көрүктүрер магадап, көрүп танышты.

Юбиларнын аалчылары байыр чедирип, чыгып-чымчак сестерин чугаалаан. ТР-нин Чазанын Социал хөгжүм департаментинин начальниги А. С. Санчат Мижиттин чаа үнү чылдар ному-нун бүтү чарыгалдарын Чазак алырын Президент Ш. Д. Ооржактын өмүнээзинден аазаарга, чогаалчынын мейгилчилери, номчуучулары — ол кеежээни көрүктүрер адыш чаксаашкыны-биле өөрүп уткудулар.

ТР-нин Дээди Хуралынин депутаты Э. М. Манчын, ТР-нин Күлтурга болгаш кино аамызынын сайындыгы оралакчызы С. Н. Олей-оол, чогаалчы А. А. Даржай, Улут-Хем кожуну чыгырганын даргазы В. К. Пюрюнанын

Сестлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

ТЕННИС ЭЖЕШ-ЭЖЕШ БОЛУП АЛГАН...

Апрель 12-13-те Кызыл хоорайда эчки училищезинин спорт залыга стол теннисинге алдарлыг хоочун спортчу Валерий Хомушкун Чадамбааның 65 харлаанынга турсактаан стол теннисинге маргалда болган. Аңаа республиканың эң шилдиг ойнакчылары хууда бирги чер дээш база эш-эр-эр, кыс-кыс, эр-кыс болуп алгаш, маргышкан.

Хууда бирги чери эр улус аразында РФ-тин Шүтү аамызын ТР-де Эргелинин Кызыл хоорайда № 2 колониязынын ажилдакчызы Херел Серен-Чимит алган. Ийги, үшкү черлерин Май-оол Монгуш, Василий Хомушкун үлешкенер. Бо чемпис олдар шүтүтү Бай-Тайга кожуун чурттуг болган. Херээжен улус аразында республиканын каш дактыр чемпиону Сална Сегбей кымга-даа аштырбаан. ТКУ-нун студентизи Яна Чындаа ийги, дүтөй уруутар школанында бир өөреникчи уруу шүтү черик алган.

Эр эжеш ойнакчылардан Михаил Мусаев (республиканын каш дактыр чемпиону, спорт мастерын кандидаты)

Борис ОНДАР.

ТАНЫВАС МЕН, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Терлиг-Хая суурга почта кээр хүнде мээң сеткил-сакгык бир черлеп "белек" кээр дээн ышак, өөрүшкүлүт апар. Харылзаа черинге ол хүн чангыс мен-даа эвес, аныктар, кыргындар-даа орта чыгып келир бис. Почта машинасы келгисе солун чүлдүр дугайында чугаалажып турувуста, машинавыс чедип келгире, орта турган улустун өөрүшкүлүт аажок апар. Ол машина-биле биске чок-ла болза, чем аймаа, чок-ла болза, солун, сеткүүл келир-ле болгай.

Мен Тыва харылзаа эргелинин даргазы Галина Ивановна Насурюнуң арнын көрүп чугаалажып, аджыкын тудуп, мендилежи-даа көрбөз мен. Ынчалза-даа оон ачы-буянын көрүп чор мен. Галина Ивановна бистер пенсионерлерин ырак чер чоруп, аар барааннар сөөртүп шыдаас деп чүвени билип, Терлиг-Хая суурнун пенсионерлеринче кол чугула барааннары Кызылдын рыноктарында өртөктер-биле чорудуп берип турарынга кончула өөрүп чоруп кижин мен.

Келген чем аймаа чүтпө пенсионерлер эвес, суурнун өске-даа чурттакчылары са-

дып ап турар. Ынчангаш чедишпейн-даа баар-ла-дыр. Ынчанмай канчаар, чиик өртөктиг барааннары аан.

Галина Ивановна мээң бир дүлгө: далганын ай санында биске элзэн көвейин чорудуп бээр болза, бистин бир бергедей бээр чүвеис ол-дур ийин.

Терлиг-Хая почта салбырының эргелекчизи Светлана Федоровна Соднам ол кээп турар аш-чемни чедиштерин кызылдиң, чамдыктарын нормалап-даа берип турар-ла. Чамдык кижилер акша-хөпөк, бараан-сараан тудулканда, аажы-чаңы эскерил, көскөнип, хөрөктенир боор чүе. Ындыг кижилер-биле кижин оон чүве садып алыр хамаалчок, аңаа чугаалажыры бектиг берге. А бистин Светавыс ындыг эвес, эптиг-чөптүг, оон улусче каржылан-кыяланып турганын черле көрбөс. Оон чоңунга эки бараан бооп чорууру оон-ла ийден.

Хүндүлүг, Галина Ивановна, бисче өз көрүп чорууру-нарга бааза катап чедтирим.

Анна ОЙДУП-ООЛ. Терлиг-Хая суурнун пенсионерлер чөвүленин кеежээни.

Сарыг шажын календары

МАЙ 17 (25), ЧЕТВЕРГ. 3 көк мениг, ол олуттук, акулу хүнү. Бо хүн чер, суг элзирин дагыла кылырынга, эм хоюдарынга, дем-биле хол-балшкан ажилдар кылырынга, каастанырынга, өлчөйлиг, буняг үлө эгелээринге, эртем-номга өөрениринге, дуган-хүрээ ачарына, хем-суг кеежиринге, аштан-чуг-дунурынга таарымчалыг.

Орук чоруурга, аш-чем, идик-хеп тыгыт. Чер-биле холбалшкан ажилдар кылырга, ол ыяш сыгарга, буга казарга, келин алыр азы бээринге, мал согарынга таарымча чок.

Баш дүтү таартырга, карак аарырга. МАЙ 18 (26), ПЯТНИЦА. 2 кара мениг, доврак олуттук, аксымаар чылдан хүнү. Бо хүн каргыш басып, дедир чандыраынга, даңгыраан хүүседиринге, аза-четкер базарынга, буняг эки үлө кылырынга, кудай дүжү-реринге, чер чарып, тараа тартырынга, чаа идик-хеп келеринге, каастанырынга таарымчалыг хүн.

Бурганга дагыла кылырга, бажын таваан салырынга, артыжанып арылганынга, чалбарып кылырынга таарымча чок. Орук чоруурга, оорладып

болуп. Баш дүтү таартырга, аас-кежиктиг болуп.

МАЙ 19 (26), СУББОТА. 1 ак мениг, демил олуттук, кара аш хүнү. Бо хүн аржаан-биле арылганын чунарынга, бурганга чалбарып тейлээринге, чер, суг элзирин дагылырынга, аңнаарынга, чөөн чүкче утлай чоруурунга, буняг эки үлө кылырынга, кудай дүжү-реринге, чер чарып, тараа тартырынга, чаа идик-хеп келеринге, каастанырынга таарымчалыг.

Орук чоруурга, аш-чем, идик-хеп тыгыт. Чер-биле холбалшкан ажилдар кылырга, ол ыяш сыгарга, буга казарга, келин алыр азы бээринге, мал согарынга таарымча чок.

Баш дүтү таартырга, карак аарырга. МАЙ 20 (27), ПОНЕДЕЛЬНИК. 9 кызыл мениг, октаргай олуттук, карызмаар хой хүнү. Бо хүн буняг кеежик кылырынга, бичин чаштар база чедимес кижилерге ачы-буян чедиринге, улут өргө-дужалдыг кижилер-биле ужуражырынга, эртем-номга өөрениринге, дуган-хүрээ ачарына, идик-хеп быжып, даарынырга, бажын тударынга, хөрөнгү шыгжаарынга, азы-бүрү ус-шевер,

дарганнаар ажил кылырынга таарымчалыг.

Орук чоруурга, эки медээ диннаар. Келин бээринге, аарыг кижини эмчелдеп эгелээринге, эрги бажын бузарынга, бажын таваа салырынга, көжүл-дүжиринге, үлү азырап алыр азы садарынга таарымча чок.

Баш дүтү таартырга, өлчөйлиг хүн.

МАЙ 21 (28), ПОНЕДЕЛЬНИК. 8 ак мениг, суг олуттук, көк мөчү хүнү. Бо хүн бурганга чалбарып тейлээринге, аржаан-биле чунарынга, са салырынга, сагызынынга дагыла кылырынга, келин алырынга, дарганнаарынга, мал аткалап чазарынга, аарыгны үзе эмээринге, үжүк-бижик, чургай өөрениринге, бунягны үлө кылырынга таарымчалыг.

Орук чоруурга, толуг-догаа, ажал-херээ бүдүңүр болуп. Эртен-хуок үндүреринге, хем, суг кеежиринге, балыктарынга, даңгыр бээр, буга казарынга, дайзыны бар черке чоруурунга таарымча чок.

Баш дүтү таартырга, аас-дуй үнер.

МАЙ 22 (29), ВТОРНИК. 7 кызыл мениг, даг олуттук, көкүмээр дагаа хүнү. Бурганга чалбарып тейлээринге,

чылгы мал өөредип эгелээринге, бажын таваа салырынга, аш-чем, идик-хеп тыгыт алырынга, салып-саарылга кылырынга, бичин уугулар болгаш чедимес кижилерге ачы-буян чедиринге, үрезин чажырынга, эт-хөрөгненин бургангына дагыла кылырынга эки.

Орук чоруурга, ажал-херээ бүдүңүр хүн.

Өртөгдүл-хуоктаар ажалдар кылырынга, улуг херек бүдүреринге таарымча чок.

Баш дүтү таартырга, сүл-дөзи ыраар.

МАЙ 23 (30), СРЕДА. 6 ак мениг, ыш олуттук, кызыл ыт хүнү. Бо хүн бурганга чалбарып тейлээринге, буняг-кежик кылырынга, көжүл-дүжиринге, келин алырынга, бажын таваа салырынга, каастанырынга, бунягны эки үлө эгелээринге, кудай дүжү-реринге, чер чарып, тараа тартырынга, чаа идик-хеп келеринге эки.

Орук чоруурга, ажал-херээ бүтпөс.

Хирлжип, бужартай берип болуп чүдүлдерге чоокшалаарга, сетилинге таарышпас кижилер-биле маргыжарга, ыяш сыгарга, даңгыр бээр, багай.

Баш дүтү таартырга, эрлик оранычче баар.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ

Бистин ынак угбавыс Мая Салчаконна ОНДАР май 19-та 50 харлаар. Угбавыс хей чылдарда Монгуш-Тайга кожуун эмнелгезинде эчки сестразы бооп ажилдап чорур.

Ол 4 кыстың, 2 оолдун төлөтпег мези, 1 уйуктук кырган-авазы, чедивестин ынааныштыг чөлөңгикчи.

Угбавыс бистерин, база өскүс-чангыс дунмаларын, бут кырынга тургузуп, өөредип, амыдыралдын дегем оруунче аштарып шыдаан. 3 дунмалары — Кызылда, 6 кижин Мугур-Аксында ажилдап, чурттап чоруурлар. Эргим угбавыска төрүттүнгөн хүнүн таварыштыр каш одурулганын бараалдагытывыс:

Частың алак Угу айда
Чартык чүс чыл оон харлаан
Мая деп угбавыска
Байыр тудуп чедирбишаан,
Авагыс деп алкырадың,
Ажил-ишчи угбавыска
Аас-кежиги, калдыкшылы
Алгал, йөрээл күзөл ор бис

Акы, чаавазы, дунмалары, күдээлери,
кенээттери, уругтарынын өмүнээзин-ден.

Бистин ынак ачавыс — Күш-ажылдың болгаш спорттук хоочуну "Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйнын алдарлыг ажилдакчызы" хүндүлүг аттын эдилекчиси Дарый-оол Борисич КУУЛАР май 17-де 50 харлаар. Ачавыс чээрби ажыг чылдар иштинде көдээ ажил-агый шугумунга үрө-түнелдиг ажилдап чорур. Россия Федерациязынын көдээ ажил-агый аамызында Хүндүлүг бижиктиг. Бо хүнүнде Чөөн-Хемчик кожунун мал аарыгына уду демисел чорудар станциязынын даргазы, кожунун кол мал эмчизи болуп ажилдап турар. Төлээлекчилерини кожуну тус чер хуралынын депутаты.

Ачавыстың төрүттүнгөн хүнүн таварыштыр ажил-ижинге чедишкенини, кан дег калдыкшылы, узун назын назылаарын күзедивис.

Уругларынын авазы Мария
Николаевна Куулар, уругла-ры
Аржаана, Артыш,
Айдыс.

Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
Индекс 667000.
ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың
Чазак болгаш "Шын" солун редакциязынын
коллектив
Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:
Кустурут Сат, Елена Монгуш, Чюкисмаа Монгуш,
Айлан Монгуш, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОНУ:
Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун
оралакчысы — 3-33-91.
Солун келбейн барганда, дараазында телефонче
долгаар: 3-14-94.

КИЛИСТЕР:
Нийтилер-политиктиг килис — 3-39-16; улуттук
болгаш медээлер килистери — 3-34-98; компьютер
эрзизи — 3-36-82; бухгалтерия — 3-41-16;
Солунуң "Шын" солун редакциязынын компьютер
төүңгө өрзөн болгаш чыскааган. Неделда уш катал
үнер. Хемчээл 2 парамал ама.
Тираж 5846. Чагыр-51.

АГАР САНЫБЫС: №4070381040000010000 АКБ ОАО Банк "Тыва-Кредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр
сч 301018106000000000729 БИК 049304728.
Солун Россия Федерациязынын Парлапта болгаш массалыг информация чепсектеринин талазы-биле
хоойтулгаларын чорудулгалыга контроль болгаш бүртүкелчил Тыва девискээри эргелелгесин бүртүктөгөн.
Бүртүктөгөн дугайы: Т-00007. ТР-ның парлапта болгаш информация куркоматинин типографиязыга парлаан.
(Кызыл, Шотомов-Кравченко, 1).
Солунда парлаптаган материалдарын авторларының бодаллары редакцияга туружу-биле дүгүшпейн барып болуп.
Айтылган саннары болгаш өске-даа фактылары, даңдалыгы дээш авторлар боттары харылаар.